

ROKODELSTVO IN OBRT (Sprehod skozi čas)

Vse od začetka 18. stoletja, je avstrijska oblast uveljavljala izrazito merkantilistično gospodarstvo. Za slovenske dežele je bil pomemben komerčni patent Karla VI iz leta 1717., ki poudarja, naj se v notranjih avstrijskih deželah pospešujejo že obstoječe in vpečujejo nove rokodelske in industrijske panoge. Patent iz leta 1719. pa je nudil posebno zaščito za vse trgovce, lastnike manufaktur in druge, od katerih so se nadejali, da bodo ureničevali oz. udeležali državno razvojno politiko.

Ob teh prizadevanjih pa je bilo za nemoteno trgovanje nujno izboljšati prometne zveze, posebno proti morju — k Trstu in Reki, ki sta bila obenem proglašena za prosti luki. Tedaj so tudi zgradili novo cesto od Logatca do Postojne. Do takrat je šla cesta kar po sredi Planinskega polja, ki ga je preplavljalo presihajoče jezero. Za prevoz so čolnarji zaračunavali visoko brodarino.

Državna uprava je obenem poskušala omejevati cehovske organizacije v njihovih iz srednjega veka podedovanih pravicah.

Cehi so bili močna stanovska institucija, ki je povsem obvladovala strokovno, poklicno in zasebno življenje svojih članov-rokodelcev. V okviru cehov so člani izpolnjevali tudi svoje verske obveze. Na praznik svojega patrona, je imel vsak ceh mašo, ki je bila obvezna. Udeleževali so se procesije na Telovo s svojim banderom. Ceh je bedel tudi nad moralnim življenjem članov. Strogo je bilo prepovedano prešuštvo, pijančevanje, preklinjanje, pretepanje, kartanje in obrekovanje. Cehi so tudi poskrbeli za svoje obolele in oslabele člane. V okviru cehov so reševali tudi vse spore. Cehovska pravila so hranili v cehovskih skrinjah.

Druga vloga ceha je bila strogo obrtno-poklicnega značaja. Pravila so odločala glede vzgoje in uka vajencev ter pomočnikov in glede podelitve obrti samostojnemu mojstru. Pomočniki so morali opraviti dveletno potovanje, da so si nabrali izkušnje pri različnih mojstrih. Za potujoče pomočnike — „vandrovce“, so imeli posamezni cehi prenočišča — „ostaje“, hrano pa so dobili pri mojstru „očetu“ ceha. Pomočniki in vajenci so plačevali pristojbino v cehovsko blagajno in to ob nastopu uka in na zaključku. Plačevali so tudi pojedino ob razglasitvi pomočnika — „ceho“.

Sinovi mojstrov so uživali mnoge olajšave. Pomočnik se je do mojstra težko povzpел. Bil pa je deležen določenih olajšav, če se je poročil z mojstrovno vdovo. Tako so cehi več ali manj stalno vzdrževali enako število mojstrov, kar je postalo v liberalnejših razmerah gospodarske politike nevzdržno.

Leta 1732 izdani patent o rokodelstvu za notranje avstrijske dežele, je okrnil cehovsko avtonomijo. Cehe je postavil pod nadzorstvo državnih komisarjev. Cehovska pravila so morali uskladiti s predpisi splošnega rokodelskega reda. Cehi niso imeli več pravice določati števila mojstrov in pomočnikov. Pritožbe in spore so od tedaj reševali v okviru državnega obrtnega reda.

Delitev obrti na komercialne in policijske v 1765. letu je še zmanjšala cehovske pravice. Policijske obrti so delale le za krajevne potrebe, komercialne pa za trgovanje na daljavo. Komercialne obrti so se sčasoma množile, število policijskih pa se je krčilo.

Policijske obrti so bile: lončarstvo, tiskarstvo, podkovsko kovaštvo, čevljarstvo, mizarstvo, tesarstvo, druge, bilo jih je čez 40, pa so bile komercialne. Med njimi je bilo na prvem

mestu železarstvo. Poleg teh pa so bile od 1765 leta še proste obrti, med njimi predvsem predenje in tkanje. Te so že od nekdaj opravljali na deželi zunaj cehov, večinoma kot postransko dejavnost kmečkega prebivalstva.

Leta 1776 so odpravili obvezno popotovanje pomočnikov za komercialne obrti, od leta 1780 pa je to veljalo tudi za policijske obrti. S patentom o rokodelstvu iz leta 1732 so bile postavljene enotne smernice, ki so se jim morala prilagoditi pravila vseh cehov. Pred ponovno potrditvijo so oblastni predstavniki strogo pregledali, če so cehi zahteve upoštevali. Po letu 1775 pa so cehom le redko kdaj potrjevali nova pravila.

Za popolno odpravo cehov in uvedbo popolne obrtne svobode oblast še ni bila odločena. Fabrikanti in manufakturisti bi to lahko izrabljali z izdelavo manj kakovostnih in cenejših izdelkov in s tem onemogočili vestne rokodelce.

Cehovstvo je bilo proti koncu stoletja dejansko v zatonu, posebno glede gospodarskih in obrtnih vzpodbud. Pri slovesnih obhodih in pri sprejemanju novih članov in pomočnikov pa so še vedno nastopali dostojanstveno. Leta 1806, tik pred vojno s Francijo, pa so le uzakonili liberalizem za komercialne obrti.

Vojne v Evropi v letih od 1739 do 1809 so zahtevale velikanska finančna bremena, povzročile hudo znižanje življenjske ravni prebivalstva in skoraj popoln zastoj rokodelstva. Francoska oblast je dokončno odpravila cehe in vpeljala popolno obrtno svobodo. Obenem je ukinila tudi vse realne obrtne pravice.

Po padcu Napoleona avstrijska državna oblast cehov ni obnovila, uradno prepovedala jih pa tudi ni. Realnih obrtnih pravic ni ponovno uzakonila. S tem so bili lastniki takih pravic zelo oškodovani. Zanje so pomenile znaten kapital. S prodajo pravic so si nekateri zagotovili življenjsko rento in preskrbeli svoje otroke. Od tedaj naprej so bile uzakonjene le osebne obrtne pravice.

Kranjski stanovi so se 1821. leta izjavljali zoper obrtno svobodo. Obrtniki so terjali obrtni red, ki naj ureja poklicno delovanje. Oblasti se niso odzvale, cehi pa so bili po svoji tradiciji tako zakoreninjeni, da so dejansko svoje poslanstvo opravljali še kar naprej. Taki pollegalni cehi so bili v Ljubljani, Kranju, Kamniku, Trziču, Novem mestu, Kočevju, Višnji gori, Kostanjevici in Ruperc vrhu. Cehe so tiho prekrstili v zadrage. Učna pisma so podpisovali učni mojstri, krajevna oblast pa jih je potrjevala.

Liberalizem merkantilistične gospodarske politike je imel zelo neugodne posledice za rokodelce. Državna oblast se je zavzemala za načrtno industrializacijo, za rokodelstvo se ni menila. Nastajali so novi manufakturni in industrijski obrati, ki so jih osnovali večinoma tujci. Mnogi obrtniki so tedaj obubožali. Socialni položaj rokodelskih pomočnikov se je nenehno slabšal. Pomočniki so vedno težje dosegli mojstrsko pravico. Naraščalo je število šušmarjev. Časi patriarhalnega sožitja mojstrov s pomočniki so minili. Pomočniki so postali mezdni delavci. Med mojstri in pomočniki je zazijal socialni prepad. Namesto da bi oblast reševala te zagate, je izdala patent o rokodelstvu, ki je pomočnikom odvzel pravico do bratovščine. Tako je onemogočila vsako možnost organizirane obrambe.

Leta 1827 je cesarski patent uvedel popotne knjižice. Vsak potujoči rokodelski pomočnik ali delavec si je moral preskrbeti popotno knjižico, brez te ga noben mojster ni smel sprejeti na delo. Po prenehanju delovnega razmerja, sta morala mojster in pomočnik na oblastveni urad, kjer so pomočniku vpisali trajanje zaposlitve in nravstveno oceno, da je bil vesten, prizadeven in zvest. Negativnih ocen navadno niso vpisovali.

Po odloku dvorne pisarne 1834 je moral mojster poskrbeti za obolelega pomočnika in

1. Lončar oblikuje posodo, Komenda, Monarchie 1891.

učenca. Po letu 1838 poznamo nekakšno bolniško blagajno. Posamezni rokodelci so vplačevali enkratni znesek za pomoč v bolezni. Navadno sta bili ločeni blagajni za mojstre in za pomočnike.

Leta 1851 je bila ustanovljena Zbornica za trgovino in obrt, ki je dajala mnenja glede novih obrtniških dovoljenj. Vsako leto je izdajala tudi poročila, v katerih so bili statistični podatki za obrt in industrijo, poročila o stanju obrti, večkrat pa so bili objavljeni tudi krajevni mesečni in letni sejmi. Obrtni inspektorji so bili zadolženi, da bedijo nad delovanjem posameznih dejavnosti in obrti.

Leta 1855 so poslali z Dunaja deželni vladi osnutek obrtnega zakona za celo Avstrijo. Zbornica za trgovino in obrt se je odločila za obrtno svobodo, deželna vlada pa je to odklonila. Vlada je odklonitev utemeljevala s tem, da se bodo premožni polastili obrti in delali s pomožnimi delavci, revnejši obrtniki pa bodo obubožali in postali proletarji. Takega obubožanega obrtnika, ki ga je stiska privedla celo v prestopništvo, opisuje Trdina, „Potopni obrtniki 'vandrovci' nesramno beračijo, dostikrat pa tudi predrzno kradejo...“

Dejansko so nove, dokaj neurejene razmere v obrtništvu, predvsem pa v rokodelstvu močno odmevale, največkrat negativno, kar izpričujejo številni prispevki v Novicah. Leta 1856 pisec takole prizadeto modruje, „... kaj dobrega so nam prinesle nove obrtniške in rokodelske postave? Po novih postavah se mojster s pomagачem le za plačo pogovarja, ne meni se mojster, kje stanujejo učenci...“ Istega leta toži mojstrica-šivilja: „Po novi postavi bo vsaka ženska šivarica, zamogla biti krojačica in svojo delavnišnico imeti smela, kakor do zdaj krojači in rokavičarji...“

V kako težke razmere so takrat zabredli mnogi rokodelci, priča ustanovitev društva za vzajemno finančno pomoč za rokodelce. Leta 1857 so v Novicah vabili k članstvu: „Ustanovljena je „družba“ — Bratovšina v denarno pripomoč obertnikom in rokodelcem v Ljubljani. „Družbenik“ je lahko vsak, kdor je samostojen obertnik, rokodelec, ali kako majhno kupčijico ima in najmanj 6 fl. v dnarnico da. Lahko rečemo, da čedalje več družbenikov bo stopilo v bratovšino, potrebno da se po „Novicah“ razglasi po vsi deželi, naj vsakdo rokodelskega stanu stopi v kolo dobrotljive naprave...“

Že v desetletju po zemljiški odvezi so se kmetje vedno bolj zadolževali in prav tako tudi obrtniki. Pokazala se je utemeljena želja in potreba po ustanovitvi hranilnic in posojilnic za kmete in rokodelce. Zato je razumljiva zamisel, ki se je oblikovala v Novicah leta 1857: „Nadloga manj premožnega rokodelca in kmeta je potreba hranilničnih podružnic po deželi. Rokodelce (antverharje) stiskajo nadloge, ker preveč na upanje delajo in na upanje prodajajo. Rokodelec mora tako rekoč „iz rok v usta“ živeti. Siruvo blago si mora kupiti za gotov denar, izdelke proda na upanje, vse svoje premoženje ima v bukvah, ki mu ne nese nobenih „činžev“. Kje dobiti posojilo? Od kakega odertnika za visoke činže?...“

Leta 1859 je bil sprejet nov obrtni zakon, katerega določbe so slonele na liberalnih načelih. S tem zakonom je po petdesetletnem presledku dobila obrt na vsem slovenskem ozemlju, v pravnem pogledu enotno podlago in enake strokovne organizacije. Bitka cehovstva proti liberalizmu je bila tako končana.

Novo obrtno pravo je delilo obrti na proste in rokodelske obrti. Za proste obrti je bilo potrebno dobiti oblastveno koncesijo in dokaze usposobljenosti, pri rokodelskih strokah so še naprej zahtevali mojstrska spričevala za opravljanje poklica.

Pod vplivom fiziokratizma je bila leta 1767 ustanovljena Kmetijska družba za Kranjsko. Leta 1814 je bila obnovljena in je nadaljevala s svojim delovanjem. Poleg temeljne naloge — povzdigovanje kmetijstva je vzpodbujala tudi industrijske in rokodelske panoge, strokovno in obrtno šolstvo. Pod njenim pokroviteljstvom je bila leta 1850 ustanovljena Deželna podkovska šola na Poljanah v Ljubljani, ki je delovala nepretrgoma 113 let.

S pomočjo Kmetijske družbe za Kranjsko so leta 1843 začele izhajati pod vodstvom dr. Bleiweisa v Ljubljani „Kmetijske in rokodelske novice“, kot prvi periodični list za obrtniške in kmetijske zadeve v slovenskem jeziku.

Na naslovnici prve številke so Novice sporočile svoje poslanstvo s programom: „... Uzhenost, umetnosti in snajdenja so se v kratkih letih tako rashirile, de kdorkoli s njimi naprej ne hiti, ne posnema, kar so drugi koristniga snajdli, ampak se trdovratno stariga dershi, gre rakovo pot, vsaki dan mejn zna ...“

Slasti krajnskimi kmetam ino rokodelzam, kteri se ptujih jesikov niso uzhili, se tako godi ...

Kmetovske in rokodelske djanja ktere se v drugih deshelah drugazhi, kakor per nas opravljajo, bodo rasojene, koristne nasvetvane, mejn koristne odsvetvane ...

Iz tega sapopadka je lahko sposnati namen, zilj in konz teh noviz, namrezh poduk in napeljevanje kmetvavzov in obertnikov ali rokodelzov si svoj stan kolikor je mogozhe sboljšhati ...

Z.k. Drushba krajnskikh kmetvavzov, ktera se je pogojenja teh noviz lotila, in njih spezhanje nase vzela, ima upanje do svojih zhastitih deleshnikov, kterim poboljšhanje stanu kmetvavzov inu obertnikov na serzu leshi ...

2. Lončarica pri delu, Grič nad Dobljčami, 1913.

Novice so se lotile brezupnega dejanja pospeševanja obrti in rokodelstva in domače obrti, ki jih je industrija s svojim kapitalom že tako odrinila na stranski tir. Urednik je že istega leta prav prizadeto pisal o gorenjskih suknarjih, da so prehitro odnehali v dirki z industrijo in s tujimi suknarji. Tedaj je namreč na Bledu, v Lescah, pri Novi cerkvi, v Begunjah in v Belci, nekdanj tako živahna suknarska obrt že pojenjavala. Pisec se sprašuje, kje so časi, „ko se je cele kupe sukna na somnju pri Franzhishkanarjih vidilo...“ V smislu poslanstva Novic je svetoval, naj se suknarji prilagodijo zahtevam sodobne suknarske tehnike na Češkem in Nemškem, ki sta bili tedaj vodilni v Evropi. Da bi to dosegli, bi morali kranjski rokodelci obnoviti obvezna potovanja pomočnikov na tuje.

Železnica je tudi napravila svoje. Za vozarstvo na daljavo je prinesla usodne posledice. Pisec je v Novicah leta 1857 zelo nazorno in temeljito izpričal nastale spremembe v življenju mnogih ljudi, predvsem pa vozarjev in gostilničarjev ob glavnih prometnih poteh: „Velik del prebivalcev naše dežele se s prevažanjem in kupčijo peča. Blago iz družih delov sveta in obertnijske izdelke po cesti med Dunajem in Terstom na kolih vozi. Kupci in nakladalci so pri tem dobro živeli. Ne le v Ljubljani, ampak po celi veliki cesti se je vse gibalo in služilo, zlasti mnoge gostivnice so bile na terdnih nogah. Vse se je spremenilo. Brodnik hodi klaverno ob bregovih Save, na katerih je še pred kratkim oholo reči mogel, da teče na Horvaško voda, nazaj pa vino. Ob veliki cesti gleda gostivnik s kislim obrazom v svoja dvorišča in na predhišja, kjer zdaj trava zeleni, koder so še pred kratkim trope težkih konj taptale.

Ob Savi, kjer so bile pred kratkimi leti neznana pota in čez ljubljansko močvirje drdrajo hla-

poni s tavženti in tavženti centi blaga obloženi. „Za božjo voljo! Kaj nam bo začeti!“, tarnajo špediterji, nakladavci, ki so doslej z „letečino“ mastovati se navajeni bili...”

Leta 1857 je drugi pisec v Novicah očitno razdvojen zapisal: „Česa naj se lotijo vozarji?“ Svetoval je, naj se oklenejo domače obrti: „Obertnija je hčera kmetijstva. Kranjska obertnost je še pred kratkim slovela. Še žive ljudje, kateri dobro pomnijo, da je bilo domače sukno in domače platno, s katerim so se po praznično oblačili in ga prodajali v unanje dežele. Tudi lepih in težkih stotinj v peticah in cekinih na Kranjsko dobivali. Pridne roke obertnih Gorenjcev, nekdanj slovečih platnarjev in suknarjev ne morejo z mašinami in hlaponi pravdati. Prisiljeni so bili odnehati. Na Gorenjskem se še obertno obnašajo sitarji in slamenkarji...”

Najbolj vztrajne pa so bile Novice pri pospeševanju gojenja sviloprejke. Vse od leta 1843 do osemdesetih let 19. stoletja se pojavljajo strokovni nasveti „kako shido perdelovati“, „kako murve saditi“ in „shidne zherve ali gosenze srediti“...

Novice in Kmetijska družba za Kranjsko sta s tem želeli na eni strani preskrbeti surovino za domače svilarstvo, na drugi strani pa predvsem kmečkemu prebivalstvu pomagati do zaslužka.

Zlasti po zatonu vozarstva so se še bolj poglobljeno zavzemale za to vejo gospodarstva. Tedaj so zrasli murvini nasadi tudi v Ljubljani in na Dolenjskem. Kmetijska družba je nudila pod ugodnimi pogoji zdravo seme za murve in zdrav zarod za sviloprejko. Podobne skrbi je bilo deležno domače predilstvo in seveda pridelava kakovostnega lanu. V nasvetih so se pisci zgledovali predvsem na Češko. Že v letu 1843 se pojavljajo v Novicah cele razprave o prednostih čeških kolovratov. Na vzpodbudo Kmetijske družbe so jih začeli izdelovati številni mizarji in kolarji na Gorenjskem, tako mizar Benko v Begunjah, kolar Kurnik v Trziču in ljubljanski strugar Köhrer. Očitno so jih kupovali po vsej Sloveniji, saj se je Trdina leta 1870 obregnil ob Dolenjce, ker so kupovali gorenjske kolovrate, namesto, da bi jih sami izdelovali.

Pri vpeljavi čeških kolovratov se je posebno izkazal učitelj Peter Musi iz Šoštanja. Za svoje prizadevanje je bil deležen javne pohvale v Novicah. To ga je vzpodbudilo, da je v naslednjem letu v Novicah zapel hvalnico rokodelstvu in vabil fante in dekleta, naj se uče rokodelstva: „de dober kmetovavec mora biti v potreščini kovar (podkovski kovač), kolar, komatar, tesar, vsaciga rokodela znati mora...”

Tudi pridelava in obdelava lanu, predilstvo in tkalstvo so našli prostor na mnogih straneh Novic. Kmetom so svetovali in nudili kakovostna semena, da bi ga čimveč pridelali. Posebno v letu 1870 so se zvrstili številni članki o lanu — o sejanju, ruvanju, „rifljanju“, godenju, trenju, mikanju in predenju. Priporočali so godenje v vodi in ne na rosi. V vodi godeni lan daje 70 % praznega prediva, lan z rose pa le 35 %. Zavzemali so se za pridelovanje belgijskega žlahtnega lanu.

V letu 1870 je odbornik Kmetijske družbe Rihard Dolenc obiskal Moravsko, kjer se je seznanil s tamkajšnjim pridelovanjem lanu in z moravskimi predilnicami. Njihove izkušnje so poskušali udejanjati pri nas. S strokovnimi in praktičnimi nasveti so pridobivali kmete, da so sejali kakovostno seme. Nagovarjali so jih tudi, da bi sami doma napravljali predivo in ga prodajali strojnim predilnicam. Čeprav je kmet nujno potreboval dodatni zaslužek, se ta nasvet ni obnesel. Kmetje so bili pripravljeni lan le sejati in ga prodajati predilnicam. Predenje po starem načinu je dalo premalo zaslužka.

3. Žebjarke v Kropi, 1891.

Leta 1884 so spet vročično razpravljali v deželnem zboru o pospeševanju „hišne industrije“. Slovensko deželo je namreč zajel val izseljevanja. Kmetije so bile prezadolžene. Boben je nenehoma pel svojo neusmiljeno pesem.

Spet so se oprijeli rešilne bilke — domače obrti. Da bi spravili domačo lesno obrt in druge na višjo tehnično raven, so se zavzemali za obrtno šolo za lesno industrijo v Ribniškem okraju, za lesno obrtno strokovno šolo v Ljubljani, za pletarsko šolo v Ljubljani, za čipkarstvo v Idriji, za lončarsko obrt v Radovljiškem, Kamniškem, Ljubljanskem, Kočevskem, Ribniškem in Krškem političnem okraju in za slarnikarstvo v kamniškem okraju.

Odbor je terjal, da deželni zbor določi primerni znesek v deželnem proračunu za udejanjanje teh predlogov.

Med drugimi obvezami Kmetijske družbe za Kranjsko je bilo tudi prirejanje obrtnoindustrijskih razstav. Razstave so nudile pregledno sliko o zmogljivosti domače obrtne in industrijske dejavnosti. Za slovenske dežele je bila najbolj pomembna obrtniška razstava leta 1844 v Ljubljani. Vabilo na razstavo so oglašale tudi Novice.

Razstava je bila zelo odmevna. Sodelovalo je skupno 284 razstavljalcev. Glede na takratna domovinska čustva, je vrhunec pomenil obisk cesarja in nadvojvode Janeza. Razstavo si je ogledalo 10.000 obiskovalcev. V Novicah je notica, kako je bilo dosti rokodelcem žal, da niso sodelovali: „... zdaj so se šele nekaterim rokodelcem oči odperle ter se za ušesam praskajo, de so to lepo priložnost zamudili svoje rokodelstvo razglasiti...“

Svoje izdelke so razstavljala vsa pomembna podjetja na Kranjskem in številni obrtniki, bombažna predilnica v Ljubljani, tovarna olja v Vevčah, rudnik premoga, cinka in svinca v

Zagorju, Zoisove železarne, železarna Dvor, železarna v Prevaljah, Horakova tovarna rokavic v Ljubljani, papirnica Vevče, rafinerija sladkorja v Ljubljani, Tovarna kočev v Kranju, livarna Samassa, steklarna v Cerknici in številni rokodelci, lončarji, pečarji, jermenarji, sedlarji, nožarji, pasarji, strugarji, klobučarji in sitarji.

Podelili so številna priznanja in odlikovanja. Papirnica Vevče in rafinerija sladkorja v Ljubljani sta dobili zlati svetinji, srebrni svetinji sta dobila ljubljanski pečar Gley in zvonar Samassa, rokavičar Horak in sedlar Hein sta sprejela bronasto svetinjo in številni drugi pa priznanja.

Ta razstava je bila najbolj pomembna manifestacija v Ljubljani v 19. stoletju.

Leta 1851. so dobile na obrtno-industrijski razstavi v Londonu nagrado Zoisove železarne za dobro jeklo. V letu 1854. je bila razstava v Münchnu. V povabilu v Novicah so navedli: „namen razstave je zvedeti kaj in kako se to in uno blago tu in tam izdeluje, in po zvedbi pospešiti rokodelstvo in razširiti kupčijo po svetu“.

Leta 1855. je bila razstava v Parizu, kjer je Kranjska spet sodelovala. Za slovenske dežele je zelo pomembna kmetijska razstava na Dunaju leta 1857, kjer so bile zastopane naše domače obrti. Skupaj so podelili 424 svetinj — zlate, srebrne in bronaste ter več pohvalnih pisem. Kmetijska družba za Kranjsko je dobila zlato svetinjo za naberk kmetijskih pridelkov, zraven pa še pohvalna pisma, srebrno svetinjo za mnogovrstno blago domačega hišnega gospodarstva (mojstri in rokodelci), za železno kmetijsko orodje bronasto svetinjo, pohvalna pisma pa za lončarsko posodo, za sita in rešeta, za slamnate klobuke in drugo slamnato posodo, za podkove, kape in polhovo kožuhovino.

Obrtno-industrijske razstave so pomenile vsakokratno inventuro manufaktur, industrijskih podjetij in obrti. Težnja prirediteljev je bila, da bi pospeševali industrijo, da bi dežela lovila korak z razvitim svetom. Za nas so bile Češka, Nemčija in Anglija gospodarsko najbolj razvite dežele. Več kot pol stoletja so Novice kazale na Češko in vzpodbujale k posnemanju. Tudi domače obrti so bile deležne vseh spodbud in upoštevanja. Novi obrtni zakon je vseboval novele, ki so domače obrti oproščale davščin. Predvsem Ribničani so s svojo suho robo že stoletja uživali olajšave. To je bil poseben patent, ki ga je Marija Terezija ponovno potrdila. Sodil je med odločbe za kmečko trgovino. Podložniki so smeli prosto prodajati svoje izdelke. Ob prelomu 19. v 20. stoletje so si trgovci prizadevali zničati krošnjarski zakon. Vendar je tudi tokrat deželni poslanec v državnem zboru obranil stare pravice prostega trgovanja. Verjetno ima veliko zaslug tudi Kmetijska družba, ki si je prizadevala omiliti težke brezizhodne razmere kmečkega prebivalstva v letih po zemljiški odvezi s plačevanjem obvezne odškodnine.

Lesne obrti

Najstarejša in številčno najmočnejša je nedvomno domača lesna obrt. Večkrat jo opredeljuje tudi z izrazom „suha roba“ zlasti za Ribnico in njeno okolico. V glavnem zajema tele dejavnosti oziroma stroke: obodarstvo, podnarstvo, žličarstvo, kuhlničarstvo, ročno mizarstvo, orodjarstvo, strugarstvo, kolarstvo, pletarstvo, rešetarstvo in posodarstvo, po starem imenovano „pintarstvo“ ali „pintarija“.

Še vse do konca 19. stoletja je bila ribniška lesna domača obrt sklenjeno povezana z Nortrajnsko in Gorenjsko. Od reke Kolpe do Roga pred Ribnice in njene okolice od Loža in Blok, čez Rakek in Planino je prehajala na Logaško planoto. Od tod se je povezovala čez

Zadlog v Idrijsko hribovje na Vojsko, na Tolminsko, proti Cerknemu, v Selško in Poljansko dolino in se zaključevala v bohinjškem kotu.

Lesna dejavnost je vedno pomenila najbolj pomembno gospodarsko panogo, ki je dopolnjevala dohodke majhnih in razdrobljenih kmetij s slabše rodovitno zemljo.

Ribniški leseni predmeti so bili iskano tržno blago že daleč nazaj v zgodovini. V kmečkem trgovanju v preteklih stoletjih so „gemachtene Holzwaren“ zasedali pomembno mesto v seznamu dovoljenega tržnega blaga. Friderik III je leta 1492 s posebnim patentom dovoljeval Ribničanom in Kočevarjem prosto trgovino z domačimi lesnimi izdelki. Ferdinand III je leta 1553 obnovil patent. V seznamu se poleg lesenih predmetov navajajo še leskovi obroči in smrekovi obodi (Reif und Penter), ki so bili tudi tržno blago. Nekdaj so vse lesene posode odprli z obroči iz leske ali z obodi iz smrekovega lesa.

Marija Terezija je v skladu z gospodarsko politikou v pospeševanju obrti patent leta 1780 ponovno potrdila in skušala povzdigniti domačo obrt na višjo strokovno raven. Tudi leta 1859 sprejeti novi obrtni zakon je vseboval poseben krošnjarski patent, ki je ohranil Ribničanom vse pravice prostega trgovanja neokrnjene. Upošteval je vse zdomarje iz Ribnice in Kočevskega pri pravicah z izdelki „stare hišne obrtnije“. Tudi novela obrtnega zakona iz leta 1883 je upoštevala domačo obrt tako, da jo je oprostila davščin. Ob prelomu stoletja so trgovci spet bojevali bitko za spremembo zakona o krošnjarstvu. Predvsem so zahtevali njegovo pooprteitev. Vendar je tudi tokrat deželni poslanec v državnem zboru obranil nezmanjšane stare pravice Ribničanom o trgovanju. Njegovi tehtni zagovori so dobili v celoti prostor v tedanjem dnevnem časopisju. Tako so Ribničani še naprej nosili, tvorili ali vozili svoje izdelke po deželah Avstroogrške. Na drugi strani so tako tudi omejili izseljevanje v Ameriko, ki je bilo v osemdesetih letih 19. stoletja prav boleče množično.

Tudi Novice so leta 1855 vzpodbujale k domači dejavnosti, posebno v zimskem času: „Majhne obertnije kmetom priporočamo“, kjer navajajo, da v Ribnici, Sodraščici in v Dolnji vasi izdelajo mnogo lesnine (žlice, rešeta, obroče, škafe, kadi) in jih prodajajo ne samo na Kranjskem temveč tudi v sosednih deželah. V letu 1844 je na ljubljanski obrtni razstavi dobil pohvalno pismo za lesno robo v imenu rešetarjev iz Ribnice, Sodrašice in Dolnje vasi njihov zemljiški gospod, graščak Rudež iz Ribnice.

Poleg pomembne gospodarske naloge, ki so jo opravljali zdomarji s prodajo svojih izdelkov, so na svojih krošnjarskih poteh veljali za potujoče obrtnike, ki so po kmetijah popravljali polomljeno orodje in pokvarjeno posodje.

Krošnjarstvo je imelo tudi svoja nenapisana pravila, ki so se jih zdomarji vestno držali in jih spoštovali. Pridobljene pravice so se v rodu podedovale. Vsak krošnjar je imel svoj določen okoliš-rajon, ki ga je pozneje prevzel sin ali sorodnik. Sredi rajona je imel znano, prijateljsko hišo — „kvartir“, kjer je hranil svoje blago. Od tod ga je raznašal po okolišu in semkaj od doma naročal novo. Svoje izdelke so vozili na Hrvaško, v Slavoniji in Vojvodino na prodaj z vozmi. Tja so odhajali ob žetvi in zamenjavali za žito. Pri posodah je veljala menjava „mero za mero“ ali „prazno za polno“. Redno so vozili izdelke na vse tedenske in večje letne sejme. Tako so bili obilno založeni z ribniškimi izdelki sejmi v Mengšu, Kranju, Škofji Loki, v Ptujju, Celju, Radgoni, Ormožu.

Lesn obrt je bila vedno hišno in družinsko delo, ki je zadevalo vse člane. Z lesno domačo obrtjo so se ukvarjali večinoma mali kmetje, kočarji in gostači, ki jih lastna zemlja ni mogla preživljati. Z delom so pričeli jeseni, ko so pospravili vse s polja. Čez leto so si pripravili za svojo dejavnost potreben les. S pripravljanjem lesa in izdelovanjem lesenih predmetov je porabila vsaka hišna obrt 200 do 250 dni na leto, za obdelovanje polja jim je ostala le tret-

4. Učno pismo usnarja Jožefa Geršaka iz Kunšperka, 1825.

jina časa. Iz tega je razvidno, da je morala hišna dejavnost kriti vsaj dve tretjini hišnih potreb. Vsak po svojih močeh in sposobnostih je poprijel za delo. Tako so mladi že zgodaj obvladovali svoje spretnosti, ki so se prenašale iz roda v rod. Delali so od zgodnjih jutranjih ur do poznega večera.

Številčno najmočnejši stroki sta obodarstvo in posodarstvo, ki sta zajemali vso Ribniško dolino s Elemeni in velik del velikolaškega ozemlja. Panogi obodarstvo in podnarstvo se dopolnjujeta v rešetarstvu. Obod je ogrodje k reti, rešetu ali situ, ki ga znotraj dopolnjuje še obroč, ki oklepa leseno, žičnato ali žimnato podno. Obode so izdelovali iz smrekovega ali jelovega lesa. Les so primerno razcepili in na posebnem vretenu z lesenim valjem po notranji strani nasekali, da so obod lahko ukrivili. V letu 1890 so izdelali v političnem okraju Kočevje v okoliških vaseh Stari log, Smuka, Komolce, Topla reber, Kunče, Rdeči kamen, Smrečnik, Koprivnik, Čermošnjice in Spodnji log 40.000 škafov, 3000 vedrc, 2000 pinj, 10.000 sodčkov, 2000 sodčkov za kaviar, 3000 nečk, 6000 korcev, 2000 kadi, 200 zibelk, 30.000 skodel za strehe, veliko pasti za polhe, raznih posod za mleko, kis, 100 parov cokel, precej jarmov, plugov, grabelj, v skupni vrednosti 35.000 forintov. Za izdelavo so uporabljali različen les, smrekov, jelov, leskov topolov, orehov in češnjev. Kljub tolikemu številu izdelkov so bolj malo zaslužili, le 50 krajcarjev na dan, le najbolj spretnim je prišlo do 1 forinta. Z izdelavo lesenih izdelkov se je ukvarjalo 3000 ljudi, zdomarjev, ki so hodili po kupčiji pa je bilo vedno okrog 300.

V okolici Ribnice so napravili v letu 1890 več kot 25.000 škafov, največ pri sv. Gregorju, kjer so bili najboljši škarfarji doma. Poglavitni izdelki v Ribnici in njeni okolici pa so bila pod-

na in obodi sit in rešet. Na leto so jih pripravili do 400.000. Poleg tega so izdelali 25.000 obodnih škafel različnih velikosti, 1500 valjarjev, 5500 kladiv, 7500 ribežnov, 5500 solnic, 12.000 cedilnikov, 3000 kadi, 5000 banj, veliko plugov, največ pa grabelj. Grablje so izdelovali v Laporjah in Goriči vasi pri Ribnici. Večkrat se je opredelila družina ali vas na eno samo vrsto izdelka, da so lahko vpeljali doma nekakšen tekoči trak pri izdelavi. Tako so bili dosti bolj uspešni. Vrednost vseh izdelkov so cenili na 500.000 forintov.

Večje izdelke, zlasti lopate, so na pol izdelali kar v gozdu. „Kompanija“ šestih mož se je napotila v ponedeljek zjutraj v gozdove. Tam so si delo porazdelili tako, da je postopek tekel neovirano. Prvi so sekali drevesa, drugi jih žagali v manjša debla, tretji jih klali v deske in jih obsekavali v grobo obliko. Doma so lopate do kraja obdelali.

Samo lopat za žito so na leto izdelali do 4000 kosov. Največ so jih vozili na Hrvaško, na semenj v Karlovec. Pošiljali so te lopate tudi drugam, na Bavarsko in v Trst.

V vaseh velikolaške okolice, Kompolju, Robu, Podpeči in Ponikvi pa so pozimi izdelovali zobotrebce. Pošiljali so jih v Gradec, na Dunaj in v Zagreb. Njihova vrednost je dosegla na leto tudi do 100.000 forintov. Izdelovalci „klinec“ pa so zaslužili v eni zimi od 50 do 80 forintov.

Obročarstvo

Še v 19. stoletju so openjali škafe in sodce z lesenimi obroči iz leskovih in jesenovih palic. Zato sodi obročarstvo v dopolnilno dejavnost posodarski stroki. Najbolj znano središče obročarstva je bilo na Uncu in na Rakeku na Notranjskem. Tu so skoraj v vsaki hiši izdelovali obroče ali „koretelje“. Palice so nasekali spomladi in jeseni pod Snežnikom in v Leskovi dolini pri Ložu. Obdelali so jih v obroče in jih prodajali v Ribnici. Vozili so jih dosti v Senožeče, Divačo in Trst. Leskove palice so razklali na dva dela in jih zvijali na posebnem stolu v kolače ali balice. Za voz koreteljev so dobili 2 forinta.

„Pintarji“ v Črnem vrhu nad Idrijo z vasmi Predgrizlje, Zgornje in Spodnje Lome so se uveljavili predvsem z vinskimi posodami. Izdelovali so brentače, brente, „nafe“ (golide), plavnike in kadi za grozdje za Vipavsko, Istro in Trst in za Gorico. Prostorne plavnike so izdelovali iz lipovega lesa, zato so jim rekli kar lipovniki. S pintarijo so se ukvarjali tudi na večjih kmetijah, navadno neoženjeni bratje-strici. Za domači trg so izdelali kadi, čebre, deže za mast, škafe in bariglice.

Na Tolminskem in Bovškem, kjer je doma živinoreja in je razvito mlekarstvo in sirarstvo, so potrebovali dosti različnih posod. Zato so bili tu številni pintarji, ki so izdelovali škafe, pinje, golide za mleko, kadi in sklede. Zadovoljevali so predvsem domače potrebe, če pa so imeli presežek, so odnesli posode na prodaj v Tolmin na semenj ali so jih odpeljali z vozom v Trst.

V Trenti so pastirji na paši dolbli iz bukovih korenin prostorne okrogle posode — „bule“.

Na Srpenici in Žagi so izdelovali lesene sklede, ki so jih zamenjavali za žito, koruzo ali tudi prodajali. Skledarji so odhajali celo do Benečije s svojimi izdelki.

Bohinj in okolica Bleda

Tudi v bohinjskem kotu in v okolici Bleda je bila zelo živa škafarska obrt. Dosti posod so potrebovali doma, v planinah, pri mlekarstvu in sirarstvu, izdelovali pa so tudi škafe za

prodajo. Pintarske obrti so se oprijeli zlasti potem, ko je začelo fužinarstvo nazadovati. Škafe so prodajali v Trst, na Reko in v Pulo. Po deset škafov so povezali v balo in jih pošiljali kupcem. Poglavitni pintarski izdelki so bili škafi, deže za mast, žehtarji za mleko, lempe za prenašanje mleka s planin, šteclji za oblikovanje sira, kadi za zelje, čebri za meso, potrihi za žganje. S pintarsko dejavnostjo so se ukvarjali v vsaki drugi hiši v vseh bohinjskih vaseh, Stari Fužini, Studorju, na Češnjici, v Srednji vasi in na Jereki. V Stari Fužini so bili v zadnjem desetletju 19. stoletja pri Kajžarju tako podjetni, da je imel mojster Mlakar (rojen 1860) vedno po tri pomočnike. Prevzemal je naročila in imel predpisano normo za delo. Na dan je moral vsak zložiti po štiri škafe. Njihov delavnik je trajal vedno od zore do mraka. Kadar se je mudilo z naročili, so delali od štirih zjutraj do enajstih zvečer. Po les so hodili visoko pod Tošč. Les so obdelali v doge, jih odnesli do stanu v planinah, od koder so jih na konju spravili v dolino.

Zasluge od pintarije so porabili za šolanje otrok. Poleg te dejavnosti so se ukvarjali tudi s poljedelstvom, redili pa so tudi živino.

Selška dolina

Posebno dolgo tradicijo ima sodarstvo v Selški dolini. Živahna kovaška in železarska obrt sta vedno potrebovali primerno embalažo za prevoz svojih izdelkov. Za žebeljske kraje pod Jelovico so izdelovali posebne sodce in ploščate bariglice, ki so v njih prevažali žeblje po svetu. Sodce so izdelovali iz smrekovih dog in jih openjali z leskovimi obroči, ki so jih prinašali iz Sorice in Zalega loga. Sodce in barigle so nosile ženske iz Dražgoš, Kališ in z Rudnega čez Jamnik v Kropo in Kamno gorico.

Za Trst in druga obmorska mesta so izdelovali sodčke za ribe. V zadnjem desetletju 19. stoletja so izdelali letno tudi po 25.000 sodčkov za kisló zelje, med in žganje. Izdelovali so tudi kolovrate. V letu 1875 so jih izdelali 1000, ki so jih prodali največ v Kranju. Ob prelomu stoletja so se sodarji Selške doline obrtniško povezali in ustanovili svojo zadrugo, ki je svojim članom posredovala naročila in zagotovila odkupe.

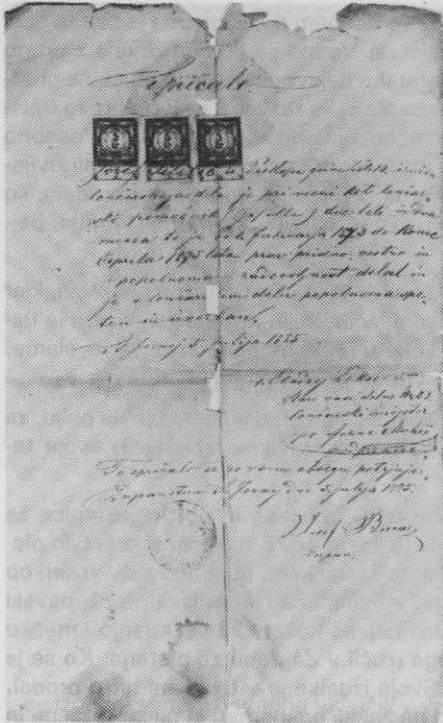
Za svoje potrebe so sodarji izdelovali škafe, lempe, deže in lodrice, posebne posode za shranjevanje žita, semena in krljev.

Tacen pri Ljubljani

Nastanek sodarske obrti v Tacnu pri Ljubljani povezujejo z rečnim prometom po Savi. V Tacnu je bilo pomembno postajališče. Tu so pretovarjali vse blago na vozove. Prvi sodarski izdelki v Tacnu so bile barigle za prevoz vina na vozovih. Po ustnem izročilu so začeli s sodarsko obrtjo pri „Pintarju“. Sodar Medved je prišel konec 18. stoletja v Tacen iz Črnega vrha, močnega posodarskega središča. Ker je bil uspešen pri delu, so ga drugi začeli posnemati. Razvila se je živahna pintarska dejavnost, obrt, ki je prehajala iz roda v rod.

Štajerska, Prlekija in Prekmurje

Na Štajerskem, v Prlekiji in v Prekmurju, kjer je vinogradništvo poglavitna panoga, je tudi sodarska obrt zelo razvita. V vseh krajih je bilo dosti sodarjev, ki so bili zlasti v jeseni pred

5. Pomočniško spričevalo lončarja Jožega Piletiča iz Prekope, 1885.

trgativjo zelo zaposleni. Sodarji so imeli tudi svojo cehovsko povezavo. Ljutomerski sodarji so bili do leta 1754 člani sodarskega ceha v Radgoni. Tega leta so ustanovili svojo sodarsko zadrugo, ki je združevala sodarje iz Ljutomera, Miklavža, Male Nedelje, Tomaža pri Ormožu, Velike Nedelje, Ormoža in Središča. V letu 1859 je štela zadruga v Ljutomeru trideset mojstrov, devet pomočnikov, šest učencev in petintridesetih delavskih pomagačev.

Poglavni izdelki so bili sodi vseh velikosti, brente ali pute za prenašanje grozdja, brente za vodo, škafi, pinje „motivance“, „palaske“ za vino (ploščate posode). Po naročilu so sodarji vrezavali okrase v „sodence“ — prednjo stran soda. Po želji naročnika so oblikovali različne motive, največkrat trtne liste z grozdem.

V Prekmurju so bili sodarji v Dolnjih Slavečih, Borejcih, Bogojini, Veščici, Gančanih in v Polani. Izdelovali so sode, škafe, tunke za mast, motivance in mernike za žito. Svoje izdelke so vozili na sejme na Cankovo, v Radgono, v Mursko Soboto, v Rogaševce in v Turnišče.

Pletarstvo

Pletarstvo je zelo stara obrtna dejavnost. Pletena posoda in druga oprema sta spremljali človeka v vsakdanjem življenju na vsakem koraku. Čeprav je bila pletarska obrtna dejavnost vseskozi zelo pomembna, zato tudi pogostna in močno razvita, ne poznamo cehov-

skih organizacij, ki bi združevale poklicne omjstre. To obenem dokazuje, da je bila ta obrt v glavnem dodatna dejavnost kmečkega prebivalstva. Vedno se je povezovala z drugo gospodarsko panogo, največkrat s kmetijsko. Pletarska dejavnost je zadovoljevala predvsem domače potrebe. V nekaterih krajih jih je preseгла in se razvila v pravo obrt za tržišče. Poznamo kar cele vasi, kjer so se prebivalci zvečine ukvarjali s pletarstvom. Posebno tam, kjer je primanjkovalo rodovitne zemlje, so si z dodatnim zaslužkom izboljševali življenje, včasih si pa celo pomagali iz gmotnih stisk. Pletarji na vasi, ki so delali za prodajo, so pripadali največkrat gospodarsko šibkejšemu sloju. To so bili predvsem mali kmetje, bajtarji in gostači.

Za pletarske izdelke je značilno različno pletivo, ki po svoje loči posamezna območja, kjer se je razvijala pletarska obrt. Za pletarstvo v posameznih krajih je značilno, da se je usmerjalo po pletivu, ki ga je bilo največ pri roki. Tako v grobem ločimo izdelke iz slame, vrbovega šibja in vrbovih viter, leske in leskovih viter in srobota.

Najbolj številni pletarski izdelki so tisti, ki jih uporabljajo ljudje pri delu doma in na polju, za shranjevanje, prenašanje in prevažanje. Oblike pletarskih izdelkov izpričujejo svojo temeljno namembnost in uporabnost.

Mnogo podatkov o pletarski obrti najdemo v poročilih Trgovske in obrtne zbornice za Kranjsko, ki je bila ustanovljena leta 1852. Poročila za leto 1875 navajajo, da je bilo pletarstvo kot hišna obrtnija zelo razvito že od nekdaj na Kranjskem, posebno pa v vaseh ob Savi in Vižmarji do Beričevega, v Bohinjski dolini, v Planini na Notranjskem, v Vipavski dolini in Ribniški dolini. Do leta 1830 so izdelovali največ košare za vsakdanjo kmečko uporabo. V tistih letih se je domačin iz Beričevega izučil v Zagrebu za pletarja. Ko se je vrnil domov, je pletel košare-zibelke za otroke. Svoje izdelke je v Ljubljani hitro prodal. Njegov uspeh je druge pletarje vzpodbudil, da so ga začeli posnemati in plesti različne in lične košarice. Tako se je Beričevo razvilo v močno pletarsko središče (ki je živelo vse do druge svetovne vojne). Posebno, ko je stekla leta 1849 železnica in se z njo uveljavil ugoden prevoz, so začeli voziti pletarske izdelke na Koroško, Štajersko, Hrvaško, v Zgornje avstrijske dežele in celo na Ogrsko.

Za svojo dejavnost so potrebovali pletarji čedalje več vrbovih šib. Kupovali so jih na sejnih, kamor so jih pripeljali kmetje od Save iz Ljubljane, Kranja in Škofje Loke.

V ta leta sodijo tudi prizadevanja Kmetijske družbe za Kranjsko za pospeševanje vrbojstva za kakovostno pletivo in ustanovitev pletarske šole na strokovni šoli za lesno industrijo v Ljubljani. Po letu 1880 naletimo na obširnejša poročila o pletarski dejavnosti na Kranjskem v arhivih strokovne šole za lesno industrijo. Deželni zbor za Kranjsko je že leta 1884 prosil Ministrstvo za bogočastje in pouk na Dunaju za pomoč pri pospeševanju pletarske obrti, predvsem za šolanje primernih ljudi v vzornih delavnicah na Dunaju. V letu 1889 so bili v raznih krajih že pletarski tečajji, med drugimi v Vipavi in v Postojni.

Vodstvo strokovne šole v Ljubljani je utemeljevalo potrebo po strokovnem pouku in šolstvu z naštevanjem številnih okolišev na Kranjskem, kjer se ukvarjajo s pletarsko obrtjo, kar za mnoge pomeni nujno obliko preživljanja. S šolanjem bi dosegli boljše kvaliteto izdelkov in s tem ugodnejšo prodajo. Na leto so izdelali okrog 300.000 kosov v vrednosti 50.000 fl. Ob podpori deželne vlade je Ministrstvo na Dunaju izdalo odlok o ustanovitvi pletarskega oddelka na strokovni šoli za lesno industrijo za leto 1894/95. Za učnega pletarskega mojstra so postavili Josefa Barana iz Češke. Učenci pletarske stroke so bili navadno iz revnejših slojev. Zato niso zmogli stroškov šolanja. Odvisni so bili od podpor in štipendij. Izdatno pomoč jim je večkrat dajala Trgovska in obrtna zbornica za Kranjsko. Po izpitu so

6. Tržaška okoličanka z jerbasom, 1891.

se izučeni pletarji navadno vključili v vzorne delavnice ali pa so odprli samostojne delavnice. Prvi mojstri, ki so se izšolali na obrtni šoli v Ljubljani v začetnih letih njenega delovanja so bili Marinko iz Šujice pri Dobrovi, Ovčak iz Šmartnega pod Šmarno goro in mojstrica Ivanka Košenina iz Kosez. Njihovi najbolj značilni izdelki so bili beli in pisani jerbasi. Prodajali so jih v trgovini Pakič v Ljubljani. V zadnjem desetletju 19. stoletja je bila pletarska dejavnost v bohinjski dolini še precej živahna. Iz beljene vrbe so izdelovali pisane jerbase, za katere so v letu 1896 iztržili 4.000 kron. V teh letih je nastajalo novo središče pletarske obrti v Retečah pri Škofji Loki. Začelo se je pri Rantu. Ker se mu je obneslo, so ga začeli tudi drugi posnemati. Med drugim so pletli tudi skrožene vipavske jerbase. Prav take jerbase so pletli še sredi 19. stoletja v Ribnici. Likovne upodobitve dokazujejo, da so bili ti jerbasi zelo priljubljeni ne samo na Vipavskem ampak po celem Primorskem.

Izdelki iz slame

Po nekaterih izročilih je pletenje iz slame najstarejše v pletarstvu. Izdelki iz slame so večinoma pleteni v spiralni tehniki, ki jo v strokovni literaturi primerjajo z značilno prastaro tehniko izdelave glinastih posod.

Poglavitni izdelki iz slame so bednji za shranjevanje zrnja, peharji za kruh, sejavnice in različne košare za prenašanje. Do konca 19. stoletja so pletli iz slame še koše za čebele in mernike za žito.

Po poročilih Trgovske in obrtne zbornice za Kranjsko za leto 1875 je bilo posebno živahno pletenje iz slame v Šmarju pri Ljubljani in okolici, v vaseh Grosuplje, Lipoglav, Lanišče, Doljica in pri Sv. Juriju. Njihovi izdelki so bili peharji za kruh, sejavnice in predpražni-

ki. Na leto so spletli okrog 30.000 posod in 10.000 predpražnikov. S pletenjem se je ukvarjalo 200 izdelovalcev, ki so zaslužili na dan od 10 do 30 krajcarjev. Prodajali pa so peharje po 3 do 10 krajcarjev, sejavnice po 25 do 40 krajcarjev, predpražniki pa so veljali od 5 do 12 krajcarjev.

Izdelke so prodajali po Kranjski, Koroški, na Salzburško, Zgornjeavstrijsko, Tirolsko, Štajersko, Hrvaško in v druge dežele. Čebelje koše iz slame so pletli še okoli leta 1890 v okolici Ptuja, v Spodnji Polskavi, na Pohorju, predvsem pa v okolici Rogatca. Pletli so majhni posestniki in prodajali koše-košnice na trgu po 25 do 40 krajcarjev. V vaseh v okolici Ljubljane in v Zasavju se je pletenje slamnatih cekarjev razvilo iz hišne dejavnosti v močno domačo obrt. Še v zadnjem desetletju 19. stoletja so v Domžalah, Trzinu, Mengšu, Loki, Mostah, Dragomlju, Zagorici, na Križu, v Javoršci, Podgorici, Dolu in Dolskem, na Pšati in v Šentjakobu cele družine pletle pisane slamnate cekarje. Sestavljali so jih iz belih in pisano barvanih slamnatih kit. Krasili so jih z različnimi vzorci, križki, zvezdami in monogrami. Cena je bila odvisna od izdelave. Preprosti cekarji so veljali leta 1895 do 15 krajcarjev, bolj zapletene izdelave od 60 do 70 krajcarjev, celo 1 forint. Kupovali so jih trgovci iz Ljubljane in jih pošiljali v Trst, na Štajersko in Koroško. Na leto so jih izdelali tudi po 20.000, kar jim je prineslo do 6000 forintov izkupička. Priden pletar je spletel na dan za eno desko kit, kar je pomenilo 40 kornolcev (20 m). Za pletenje kit so slamo skrbno pripravili. Žito so vedno le oteпали na roko „košali“, ob kolencih so slamo razlomili „kolenčali“ in poravnali.

Slamnikarstvo

V Ihanu, Mengšu, Trzinu, Dragomlju in v Domžalah se je razvila slamnikarska obrt v večjem obsegu v začetku 19. stoletja. Začetek obrti pripisujejo domačinu iz Ihana, ki se je vrnil iz tujih vojska iz Firenc in uvedel pletenje slamnikov na osnovi domačega pletenja kit iz slame. Slamniki so šli hitro v promet. Zato so se te obrti oklenili domačini v vseh sosednjih vaseh.

Hacquet je že leta 1801 ugotovil, „da nosijo poleti slamnike, ki jih z mnogo spretnosti sami izdelujejo.“ V letu 1820 so slamnike že izvažali na Tirolsko, Koroško in celo v Nemčijo. Po letu 1834 pa so slamnikarstvo prevzeli v svojo domeno že podjetniki in jo razvili v pravo industrijsko proizvodnjo. V letih od 1840 do 1850 je bil posebno uspešen podjetnik Andrej Jelenc iz Ihana, ki je na ljubljanski obrtniški razstavi leta 1844 dobil srebrno svetinjo za slamnike. Vrednost vsakoletne proizvodnje je znašala okrog 16.000 forintov. Vrednost slamnikov pa je bila od 4 krajcarjev do 1 forinta. Po letu 1867 pa so delavnice že posodobili. Opremil so jih s stiskalnicami za slamnike in z likalnimi napravami. Med domačimi imeni Zupančič, Sušek, Maček, Dolenc so se pojavljala že mnoga tuja imena Riedl, Mellitzer in Kleinlechner, Bratje Kurzthaler, Peter Ladstätter in sinovi, Oberwalder in drugi.

Vse delavnice so zaposlovale v letu 1875 90 delavcev in 200 šivalk za slamnike, izdelali pa so 367.000 slamnikov.

Slamnikarska obrt, lahko ji rečemo tudi industrija, je zaposlovala v svojem času 12.000 ljudi, med njimi največ pletarjev kit v vaseh v nekdanjem kamniškem okraju in v okraju Brdo pri Kamniku.

7. Vipavka z obodnimi škatlami, 1891.

Lončarstvo

Lončarstvo sodi med najstarejše in najbolj razširjene obrti na Slovenskem. Najstarejše zapise o našem lončarstvu najdemo v arhivih gornjegrajskega gospostva iz leta 1340, ki omenjajo lončarje ob Dreti. Posebno obilno pa pričujejo o lončarstvu cehovske listine od 16. stoletja naprej. Poznamo lončarske cehe v Ljubljani, Škofji Loki, Kranju, Ljubnem, Celju, Filovcih in tudi še drugod. Tudi Valvasor omenja vrsto krajev (Dolenjo vas, Nemško vas, Prigorico pri Ribnici, Horjul in Smlednik), kjer je večina prebivalcev lončarila. Leta 1782 pa Hermann navaja, da ni v n obeni avstrijski deželi toliko lončarjev, kakor na Kranjskem. „Posebno črni lonci iz Kranjske so zelo znani in iskani...“ Hermann še nadalje pravi, „da najboljšo posodo izdelujejo v Komendi in v Šmartnem pod Šmarno goro.“

Ob koncu 18. stoletja so se razmere za lončarsko obrt zelo spremenile. Merkantilistična smer državne gospodarske politike ni več podpirala cehovskih organizacij. Na drugi strani pa lončene posode v mestih niso bile več času primerne, saj so bile na voljo že uvožene bakrene, kositrne in fajančne posode. Spričo nastalih razmer je mestni lončar opuščal obrt ali pa se je zatekel k pečarstvu, ki se je obdržalo nekaj časa dlje. Leta 1844 je na ljubljanski obrtni razstavi dobil srebrno svetinjo za peči ljubljanski pečar Glej.

Lončarstvo je tako postalo domača obrt, kot dopolnilna dejavnost kmečkega prebivalstva. S to dejavnostjo so se od vsega začetka ukvarjali predvsem tisti, ki jim premajhna zemljiška posest ni dajala zadostnih sredstev za preživljanje. Samostojni obrtniki, lončar-

ji-pečarji so se obdržali le v mestih in trgih (Novo mesto, Ptuj, Ljutomer) z močnim kmečkim zaledjem, ki je rabilo glinasto posodo v znatnejših količinah.

Novi obrtni zakon iz leta 1859 je dokončno odpravil vse nekdanje privilegije cehovstva in uzakonil obrtno svobodo. Lončar je sedaj lahko svobodno prodajal svoje izdelke ob tržnih dneh, na tedenskih in letnih sejnih ali pa je kot zdomar krošnjarij.

Proti koncu 19. stoletja pa so nove gospodarske razmere temeljito spremenile pogoje lončarske obrti. Hkrati z industrijskim razvojem je prišla tudi korenita stanovanjska reforma. Stara odprta ognjišča so zamenjali štedilniki, glinaste lonce pa železni. Poleg teh je začela lončeno posodo nadomeščati tudi pločevinasta emajlirana posoda, ki jo je leta 1894 začela izdelovati tovarna posode v Celju. Zlasti kmetje v bližini mest in trgov so hitro sprejeli hkrati s štedilniki tudi novo posodo, ker je bila pripravnejša za kuhanje in trpežnejša. Odslej je lončarska obrt vedno bolj izgubljala tržišče za svoje izdelke. Število lončarjev se je iz leta v leto občutneje krčilo.

Lončarska središča so nastala predvsem v bližini najdišč primerne glin. Na Gorenjskem so posebno bogate plasti ustrezne terciarne glin v smeri od Škofje Loke do Kranja. Prav zato so se na tem območju razvile lončarske delavnice. Posebno znani so bili lončarji iz *Ljubnega*, ki so sloveli kot zelo spretni mojstri. Njihovi izdelki izpričujejo solidno obrtniško znanje, ki je nedvomno plod večstoletne tradicije. V 16. stoletju so imeli že svoj ceh. V 17. stoletju so se kosali z mestnimi lončarji iz Škofje Loke v izdelavi žgalnih vrčev za rudnik živega srebra v Idriji. Od srede 19. stoletja pa se je število lončarjev v Ljubnem nenehno zmanjševalo, tako je bilo leta 1886 še devet lončarjev, ki so izdelovali predvsem rjavo loščeno kuhinjsko posodo in peči. Svoje izdelke so prodajali ne samo po Gorenjskem ampak tudi na Tirolsko in Primorsko. Na leto so iztržili do 800 forintov izkupička. Izdelki ljubenske delavnice so značilni po barvi lošča in po okrasu. Posebno sklede se odlikujejo po slikarskem okrasu, ki ga izpolnjujejo valovnice v obliki osmic.

Drugo pomembno lončarsko središče na Gorenjskem je bila *Komenda* z okoliškimi vasi Mlaka, Križ, Gora, Podboršt in Gmajnica. Majhne zemljiške posesti, slaba rodovitnost zemlje, na drugi strani pa obilica dobre glin v okolici so silile domačine, da so si z lončarstvom pomagali iz gmotnih stisk. Leta 1886 je bilo v komendski okolici še 74 lončarjev. Svoje izdelke so prodajali po Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, Tirolskem, Primorskem, v Trst, celo v Italijo in na Ogrsko. Na Primorsko so vozili predvsem črepnje za peko kruha na odprtih ognjiščih, v Istro pa sklede. Za svoje izdelke so iztržili 9.000 forintov. Prodajali so tudi na sejnih v Mengšu in v Kamniku.

Pri komendski lončevini prevladujejo svetlejši toni lošča, rumenorjavi in zeleni. Slikarski okras v rjavi ali zeleni barvi ali pa v kombinaciji obeh, izpolnjujejo spirale, valovnice, vijuge, zanke, pike in črte. Okraske so slikale vedno le ženske. Trebušaste vrče in lonce za mast so poslikavali z rastlinskimi motivi. Lončarili so vedno kar v hiši, posodo so žgali v posebnih kopastih pečeh, ki so jih imeli v lesenih lopah v bližini doma.

Po najdbah srednjeveške keramike sodimo, da lončarska obrt na Krškem polju in v okolici Šentjerneja sega daleč v preteklost. Ugodni pogoji za lončarstvo so bili tod primerna glina za oblikovanje in kurivo v bližnjih gozdovih.

Poročilo obrtnega inspektorja za Kranjsko iz leta 1898 ugotavlja, „da je v Šentjerneju, Stari vasi in pri sv. Križu osem lončarjev, ki izdelujejo sklede, skodelice, vrče in lonce. Posebno izdelki iz Stare vasi vzbujajo pozornost s svojimi značilnimi oblikami in rdeče žgano glino. Cenijo jih po vsem Dolenjskem. Vozijo jih na sejme v Kotanjevico, Krško in Mokronog ali pa krošnjarijo z njimi od vasi do vasi. Za prodano lončevino iztržijo na leto do 4.000 forintov...“

8. Dvojica iz Prema s „pušljem“ obročev v ozadju, 1838.

Mojstri v Šentjerneju so imeli tudi pomočnike in vajece, ki so prejeli obrtno spričevalo ob zaključku učne dobe. Posebno znana lončarska družina v Šentjerneju je bila družina Piletič. V Slovenskem etnografskem muzeju imamo učno pismo iz leta 1885 s podpisom mojstra Piletiča.

Po lončarski obrti je bila znana tudi *Ribniška dolina* z vasi Prigorica, Blate, Rakitnica in Dolenja vas. Po tu uporabljanem lončarskem kolovratu, ki spominja po obliki na srednjeveškega, lahko sodimo, da ima lončarska dejavnost že zelo dolgo tradicijo. Leta 1885 je bilo v teh vaseh 35 lončarjev, ki so izdelovali sklede vseh velikosti, krožnike, lonce, glinaste otroške igračke, vrče za vodo in vino, latvice za mleko, skodelice, koze za mast in lonce za shranjevanje jedil.

Glino za skledo in poliče so dobivali pri Kočevju, kjer so bila kopišča lončarske gline. Glino so obdelovali še ročno s srpi. Posodo so žgali v pečeh „ožagah“, ki so jih postavljali po štirje lončarji skupaj. Tisti, ki ni imel peči, jo je za vsakokratno žganje najel za 20 krajcarjev odškodnine.

Posodo so izdelovali v stanovanjski hiši, kjer so jo tudi sušili. Na leto so žgali po petkrat, vsaka peč je dala za 40 forintov vrednosti, na leto so tako iztržili do 7.000 forintov. Posodo so dosti vozili v Trst, v alpske dežele, po sejmihi ali pa so jo prodajali od hiše do hiše. Leta 1884 je domačin Krže iz Sodražice odprl trgovino v Trstu, kjer je prodajal leseno robo in lončevino iz Ribnice in okolice.

Na obrtni razstavi leta 1844 v Ljubljani so dobili ribniški lončarji, seveda posredno, preko njihovega zemljiškega gospoda, graščaka Rudeža, priznanje „za perstene lonce in sklede, ki z njimi ne samo v domačih ampak tudi po ptujih krajih kupčujejo...”

Zavoljo prometnim zvezam odmaknjenega ozemlja se je ohranilo in živelo v Beli krajini vse do prve svetovne vojne izredno staro in značilno lončarstvo v vaseh Griču pri Črnomlju, Podgori, Kraljih, Vidoših, Zagozdacu in Podklancu. Posodo so izdelovali iz močno peščene gline in jo neloščeno žgali samo enkrat. Lončarske peči niso imeli, temveč so posodo žgali kar na prostem, „na pališču“. Lonce so zložili v kopo med polena. Še žareče so kalili „kalajšali“ v vroči vodi, ki so v njej namočili korenine praproti in hrastovo skorjo. Od tega so lonci dobili črno barvo. Značilno za to obrt je, da so posodo oblikovale žene. Delale so na preprostem vretenu, „kolu“, ki so ga sukale z roko. Pred oblikovanjem na vretenu so lončarice glino zvaljale v svaljke „gliste“ ali „furke“ in jih med vrtenjem nalagale druge vrh drugih. Razen loncev različnih velikosti so izdelovali črepnje za peko kruha na odprtih ognjiščih, pekve za peko kuretine in kože za peko mesa ali potic.

Posodo so prodajali v okolici Črnomlja in na Hrvaško.

S posebno kvalitetno glino za oblikovanje se ponaša celjska kotlina. Zato je tudi lončarska obrt tu zavzela širok obseg. To nam dokazuje močno cehovsko izročilo. Že sredi 17. stoletja so imeli v Celju lončarski ceh, ki ni združeval samo mestnih mojstrov ampak tudi mojstre zunaj Celja. Tako so bili člani tega ceha v Vojniku, Mozirju, Rogatcu, Rajhenburgu, Brežicah, Konjicah, Šempetru, v Laškem in drugje.

Tudi ko je cehovska organizacija spričo novih gospodarskih razmer izgubljala svoj pomen je lončarstvo živelo naprej, kot samostojna obrt, povezana s pečarstvom v večjih krajih (Celje, Vojnik, Mozirje, Rogatec, Brežice), kot dodatna dejavnost kmečkega prebivalstva pa zlasti v Šentjurju in njegovi okolici (Pilštajn, Podsreda, Podčetrtek). V Celju so v 19. stoletju še zaradi velike porabe glinastih posod dobro uspevale tri lončarske družine Gorinški, Dolmeči in Gorjanci. Lončarstvo so opravljale kot realne obrti. V Vojniku pa so bili znani v 1. pol. 19. stoletja lončarji Mayerholdi. Konec 19. stoletja so prišli v Vojnik Felicijani, ki so bili lončarji in pečarji.

V Šentjurju pri Celju se je kmečka lončarska obrt v drugi polovici 19. stoletja dvignila v samostojno obrt. Nastale so delavnice samostojnih mojstrov, ki so imeli po več pomočnikov in vajencev. Možnosti za zaposlitev na vasi so bile majhne, potrebe po lončenih posodah pa velike, zato so se odločali za lončarski poklic mnogi, ki so imeli smisel za oblikovanje. Do samostojnega mojstra se je pomočnik težko povzpел, če obrt ni bila že v rodu. Na podlagi dobre gline, ki vsebuje bogate kaolinske primesi, se je v 19. stoletju razvilo industrijsko izdelovanje keramike. Nastala so industrijska podjetja v Libojah, Gotovljah in Kasazah. V svoje obrate so pritegnila lončarje iz okolice. Zlasti Petrovče, ki so bile znane po cvetoči lončarski obrti, so dale strokovne moči nastajajoči industriji.

Ob Dreti v zgornji Savinjski dolini se je ohranilo še vse 19. stoletje značilno lončarstvo z neloščeno posodo. Lončarji so bili podložniki gornjegrajskega gospostva, ki je ob koncu 18. stoletja reševalo težko gmotno stanje 74 lončarjev z lončarskim cehom. Lončarji so bili kočarji, ki so živeli le od svoje obrti. Izdelovali so predvsem lonce za kuhanje, lonce za shranjevanje masti, vrče za kis in klobasnice v obliki klobuka. V prvi polovici 19. stoletja so lončarji iz Kokarij, kjer je bilo najmočnejše središče, raznašali svoje izdelke čez Motnik v Zasavje do Zagorja in v Šoštanj. V Zasavju so jih v večji meri zamenjavali za žito. Za eno nosilo loncev (20–25) so dobili mernik žita. Vozili so posode (300–500) tudi do Trojan, mimo Medije vse do Radeč, čez Trbovlje do Hrastnika. Ob prelomu 19. stoletja v 20. stoletje pa je to lončarstvo zamrlo.

9. „Kompanija“ lopatarjev iz Ribnice pri delu, DS 1903.

Tudi Slovenske gorice, Ptujsko in Dravsko polje so imeli močno lončarsko obrt. Iz Središča ob Dravi imamo več podatkov iz srede 18. stoletja. V letih 1813–1815 so bili v Središču trije lončarji: Anton Schuetz, Gera Antonič in Janez Dečko, ki so plačevali po 4 gld. davka. Konec 19. stoletja pa nima Središče nobenega lončarja več.

Posamezne lončarske delavnice so bile v 19. stoletju še pri Vel. Nedelji, pri Tomažu v Slov. goricah, v Ptuj, Pragerskem, Voličini in pri Lenartu v Slov. goricah, v Mariboru, v Kamnici pri Mariboru, pri sv. Antonu v Slov. goricah, pri Lovrencu na Pohorju in v Ljutomeru. Sredi 19. stoletja so bili med hišnimi posestniki v Ljutomeru trije lončarji in sicer Michael Karba, Jože Štuhec in Janez Štuhec.

Poglavitni starinski lončarski izdelki so skleda, pekači za meso in močnate jedi (cimpreti), lonci za mleko (dukli), lonci za kuhanje, lonci za mast, cedila za sir (sincerce), pekači za ptičice (biderajngle) pinje za maslo (motivance) pütte za vodo, ročke za vino in vodo. Za žganje posode so uporabljali značilne oglate štajerske peči.

Dobri pogoji za lončarsko obrt so bili tudi v Prekmurju. Bogate plasti primerne glinane na eni strani in velike potrebe po glinasti posodi na drugi, so bili najpomembnejši vzroki, da se je z lončarsko dejavnostjo ukvarjalo v nekaterih vaseh večina prebivalcev. V Filovcih je zavzemala lončarska obrt izjemen obseg še v 19. stoletju. Do prve svetovne vojne so imeli tudi svoje cehovsko združenje. V zadnjem desetletju 19. stoletja je bilo samo v Filovcih 90 lončarjev. Močno središče lončarske dejavnosti v 19. stoletju je bilo v Kobilju, kjer je bilo do leta 1890 sorazmerno toliko lončarjev kot v Filovcih.

Poglavitni izdelki so bili lonci za kuhanje, sklede, tepsije, laboške, pekači, bograči (visoke kozice), motivance za maslo, ročke za vino in pütre za olje in vodo. Največji izdelki prek-murskih lončarjev pa so bili značilni lonci „pari“ za pranje perila iz hodnega platna.

Lončevino so žgali v kopastih pečeh, ki so jih postavljali za vsako žganje znova. Posodo so žgali v navadno žgano in v črno žgano. Črno posodo so žgali tako, da so tesno zaprli peči, na ogenj pa naložili smolnata smrekova polena, ki so z dimom dala posodi sivočrno grafitno barvo.

Usnjarstvo in čevljarstvo

Usnjarstvo je bilo vedno zelo pomembna obrtna in gospodarska dejavnost. Spadalo je med obrtne panoge, ki so jih zaradi gospodarskega pomena in potreb vedno pospeševali. Državna odločba iz leta 1817 je predpisovala, da morajo krajevne oblasti pri izdajanju usnjarskih pravic upoštevati koristnost te obrti.

Med drugim je bilo usnjarstvo uvrščeno med tako imenovane komercialne obrti takoj za fužinarstvom. Usnjarstvo ni bilo omejevano na določeno število mojstrov, kar tudi kaže na izjemno mesto med obrtni. Usnje je bilo vedno pomemben predmet trgovanja. Izvažali so ga zlasti v Italijo poleg železa, žita, platna in sukna.

Obrtna predelava živalskih kož, izdelava usnja in usnjarskih izdelkov je zajemala po oblastnih predpisih vrsto rokodelskih obrti: strojarstvo in usnjarstvo, irharstvo, jermernarstvo, krznarstvo in barvanje usnja.

Usnjarstvo je bilo na Slovenskem dobro razvito povsod, kjer je bila na voljo tekoča voda in dovolj velika zaloga kož. Tako so bila usnjarska središča na Dolenjskem Novo mesto in Višnja gora, na Notranjskem Lož in Cerknica, na Gorenjskem Trzič, na Štajerskem Celje, Vojnik, Šoštanj in Bistrica ob Sotli, v Ljubljani in na Vrhniki. Poklicnim strojarjem in usnjarjem v mestih in trgih so delali konkurenco številni kmečki strojarji in usnjarji. Ljubljanski strojarji so se leta 1843 pritožili na magistrat, da jim kvarijo posel in jemljejo zaslužek kmečki strojarji v okolici. Tedaj je bilo v Ljubljani 8 strojarjev, 1 irhar in 1 krznar, v bližnji okolici pa jih je bilo kar 30 in sicer: na Fužinah pri Ljubljani trije, v Dravljah dva, v Goričanah eden, v Stanežičah štirje, v Brodu na Savi eden, v Črnučah dva, v Gameljnah trije, v Zadvoru dva, v Zalogu in v Kašlju po eden, v Polhovem gradcu pa kar pet. Priznani strojarji so bili tudi na Vrhniki, kjer je imelo pet mojstrov svoje delavnice. Med njimi se je posebno uveljavil usnjar Javornik. Novice so leta 1867 takole vzpodbujale h kakovostnemu obrtovanju: „Kože se skor povsod pri vodah strojijo na usnje, urbas, irhovino in krznarsko blago. Med strojarji posebno slovi g. Tomaž Javornik na Vrhniki, ktereга urbas slovi po Kranjski in tudi družih deželah s svojo voljnostjo. Strojarji skušajte njegovo izdelovanje posnemati, to bo vam in vsem drugim na korist, ker Javornikov urbas se ne premoči kma-lu in je dolgo trpeč...“

Usnjarji in čevljarji so bili večkrat združeni v skupnem cehu. Ljubljanski strojarji in irharji so bili do leta 1802 včlanjeni v celovškem in graškem cehu. Leta 1804 pa je ljubljanski gu-bernij dovolil ustanovitev ceha za vseh 25 mojstrov na Kranjskem (Ljubljana, Novo me-sto, Kranj, Krško, Radeče, Kostanjevica, Trzič, Radovljica, Kamnik in Idrija).

V Novem mestu je usnjarski in čevljarski ceh imel velike težave tudi s „fušarji, šušmarji“ in z neizučeni rokodelci na podeželju. Mojstri so se cehu pritoževali, da bodo prišli na be-raško palico zaradi številnih šušmarjev, ki prekupčujejo s kožami. Zahtevali so tudi prepo-ved prekupčevanja s kostanjevimi ježicami in od oblasti določeno ceno za surove kože.

10. Gojenje sviloprejk, Gradež, 1891.

Konec 18. stoletja so se povezali v cehovsko institucijo usnjarji in čevljarji iz Kostanjevice na Dolenjskem. Izven ceha so ostali številni usnjarji iz Krškega, Škocjana, Bele cerkve in Mokric. V Žužemberku so tedaj dobili svoj ceh tudi čevljarji in usnjarji, zajemal je mojstre iz Toplic in iz Kočevja. Leta 1828 pa se je začelo v Mokronogu obrtno usnjarstvo.

V Ložu je bila zelo razvita strojarska obrt. Ložanov se je celo oprijel vzdevek „kožarji“. Strojili pa niso le govejih, svinjskih, ovčjih in drugih kož ampak tudi poljše kože. Iz njih so izdelovali „polhovke“, ki so jih prodajali krznarjem v Ljubljano.

Tudi v Celju je bila močna usnjarja in strojarska obrt. Mojstri so bili združeni v cehu od leta 1649. Leta 1706 jim je državna oblast spet potrdila veljavnost pravil. V prvi polovici 19. stoletja je bilo v Celju 7 usnjarin in 2 strojarni. Usnjarne so bile ob potoku na mestni strani. Prištevali so jih h komercialnim obrtem, ker so prodajale širšemu območju. Čevljarji v Celju so imeli svoj ceh. Pravila so bila podobna pravilom usnjarkega ceha. Med usnjarji in čevljarji so bili dostikrat spori. Čevljarji so se pritoževali nad slabim usnjem, nepravilnim rezanjem in visokimi cenami. V mestu jih je bilo navadno preveč, zato so omejevali sprejemanje novih mojstrov, posebno sredi 19. stoletja. Strojariji so veljali v Celju za najbogatejše med obrtniki. Čevljarji so bili v primerjavi z njimi pravi siromaki. Ogibali so se središču mesta, svoje delavnice so imeli v stranskih ulicah. Čevljarstvo so prištevali med policijske obrti, ker je bila namenjena ožjemu območju.

V Vojniku so imeli leta 1840 sedem usnjarjev, enega krznarja in štiri čevljarje. Tudi v Vojniku so usnjarje šteli za najbolj premožne obrtnike.

Ugodni pogoji za razvoj usnjarstva so bili tudi v Središču ob Dravi (dovolj vode in čresla za obdelavo in dobro razvita živinoreja). Krznarji so dobivali ovčje kože za kožuhe iz Medjimurja. Konec 18. stoletja je bilo v Središču 6 krznarjev in usnjarjev, ki so jim rekli tudi kožarji. Središki usnjarji so bili včlanjeni v ormoški ceh. Ko so ljudje začeli opuščati kožuhe, je krznarstvo nazadovalo. V letih 1813 do 1815 so bili v Središču še trije usnjarji. Med njimi je bil najbolj poznan Blaž Kralj. Njegovi potomci so bili usnjarji še do prve polovice 19. stoletja.

V Ljutomeru je bilo 1850 leta pet strojarjev ali „küžnarjev“, dva krznarja, 5 čevljarjev in čizmar. Ljutomerski strojarji so bili vpisani v cehovsko organizacijo v Radgoni. Po letu 1859 pa so ustanovili svojo rokodelsko zadrugo, ki je štela 40 mojstrov, 55 pomočnikov in 36 učencev.

Na Bizeljskem je bilo leta 1848 5 usnjarjev in sicer v Bistrici ob Sotli 1 usnjar, v Stari vasi 1, v Pišecah 1, v Srebrniku 1 in eden v Kunšperku. V Kunšperku je strojil mojster Geršak, ki je opravil leta 1825 mojstrski izpit za usnjarja. Bili so člani celjskega usnjarskega ceha.

Posebno močno usnjarsko središče je bilo v Trziču. Usnjarstvo je tod izrabljalo obilno vodno moč. V 17. stoletju so bile usnjarske delavnice že tako številne, da so se mojstri združili v ceh. Tudi Valvasor omenja tržiške usnjarje, da izdelujejo zelo cenjeno „kordovansko“ usnje. Zgodovinar Vrhovec tudi navaja, „da so v Trziču napravili zlasti dosti usnja po jako nizki ceni. Rudeči in črni korduan so prodajali na Nemško in Laško.“

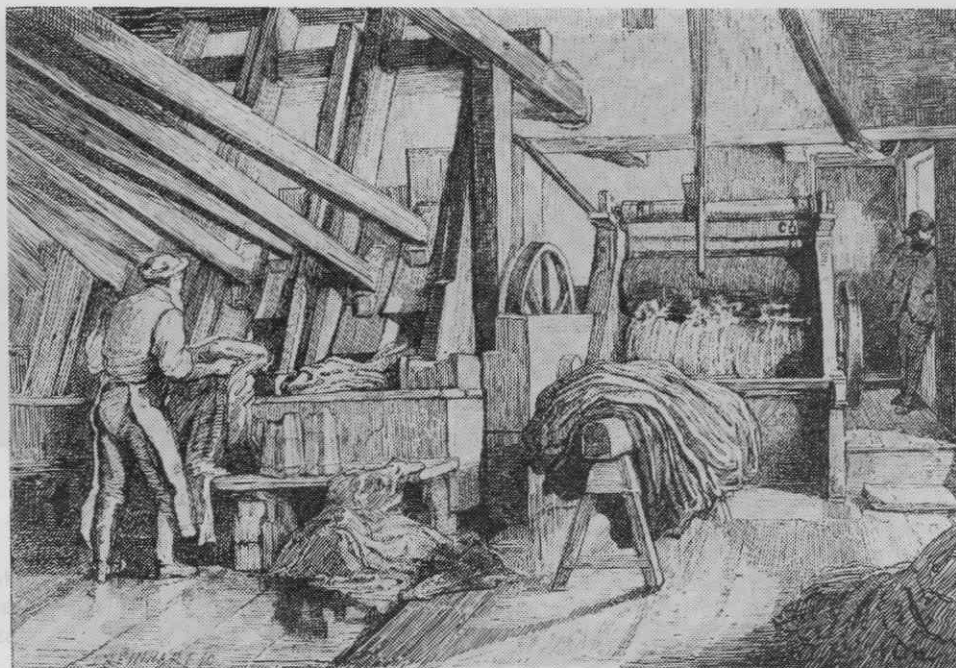
Usnjarskemu cehu so državne oblasti večkrat potrjevale pravila, tako leta 1708 in 1719, nazadnje Marija Terezija leta 1756. Tedaj je bilo v cehu 23 mojstrov s svojimi pomočniki in vajenci. Med usnjarji sta se najbolj uveljavili usnjarski družini Polakov in Mallyjev. Tudi po pet mojstrov iz vsake družine je imelo obenem samostojne delavnice. Njihove delavnice so sodile ob prehodu 18. v 19. stoletje med največje v tedanji Avstriji. Obrt je prehajala od očeta na sina, podedovala se je iz roda v rod. Tako se je kopičilo poklicno obrtniško znanje in ekonomska moč. Usnjarski pomočniki so opravljali obvezna potovanja po tujini, da so si nabrali potrebnih izkušenj. Usnjarski ceh je zelo preganjal „šušmarje“, „fretarje“ in „fušerje“, zapirali so jim delavnice, blago pa zaplenili.

Tržiški usnjarji so vse od konca 18. stoletja tekmovali s koroškimi za tržišče. Pogosto so se tudi pritoževali, ker so kmetje po deželi kupovali surove kože in jih prodajali v Trst in na Reko. V 19. stoletju so usnjarji v Trziču še vedno držali monopolno pozicijo v predelovanju kož. Tržišče so razširili na Štajersko, Koroško, Hrvaško in Ogrsko.

Po odloku iz leta 1796 so smeli usnjarji trgovati tudi s tujim usnjem. Dotlej so smeli le s svojimi izdelki.

V začetku 19. stoletja je bilo v Trziču 18 mojstrov, ki so delali s svojimi pomočniki v 15 delavnicah. V Trst so tedaj prodali 500 snopov telečjih kož, 500 snopov ovčin in 500 snopov kozin. Na Koroško in Štajersko so poslali 2000 snopov teletin, 3000 snopov ovčin in 500 kosov kravin. Na obrtno industrijski rasztavi leta 1844 v Ljubljani sta oba usnjarja, Mally in Polak dobila pohvalna pisma za kakovostno usnje. V letu 1870 so v Trziču ustrojili 15.000 kosov kravjega usnja za podplate, 20.000 kosov kravjega usnja, 600 kosov teletin, 150.000 ovčin, 600 kozjih kož, 4000 kosov svinjin in 100 kosov konjskih kož. Skupna vrednost usnja je znašala 1,547.100 goldinarjev. Usnje so prodajali v vse dežele avstroogrske monarhije. Zaslugek usnjarskega delavca je bil od 4 do 9 goldinarjev na teden.

Do leta 1875 je bilo v Trziču še 10 usnjarn, ki so vzdrževale predelavo po količinah iz leta 1870.

11. Suknarji na Pohorju, 1891.

V drugi polovici 19. stoletja je razvoj strojne tehnike in industrijske kemije začel spreminjati lice usnjarskih delavnic in tehniko strojenja. Opuščali so staro dolgotrajno namakanje in strojenje v jamah. Čreslo in ježice so zamenjali strojljni izvlečki, tanin in ekstrakt iz kostanjevega in hrastovega lesa.

V osemdesetih letih 19. stoletja je usnjarje precej prizadel uvoz usnja iz Amerike. Zato so pohiteli s posodabljanjem svojih delavnic z uporabo strojljnih izvlečkov in z uvedbo usnjarskih strojev. Vpeljava strojenja v sodih je skrajšala čas predelave na eno četrtno. Manjše delavnice vsem zahtevam niso bile kos. Zato je bila nujna združitev v večji industrijski kompleks. Mallyji so svoje poslovne zveze izkoristili za nakupe kolonialnih surovin, posodobili tehnično opremo delavnic in razvili širokopotezno komercialno omrežje za svoje usnje. Prodajali so na Dunaju, v Pešti, Pragi in Krakovu.

Obenem so Mallyji prvi z uspehom povezali svojo usnjarsko industrijo s čevljarstvo in dobro izkoristili delo čevljarjskih pomočnikov na domovih.

Čevljarstvo

V Ljubljani je bilo v letu 1809 v čevljarjskem cehu vsega 30 mojstrov čevljarjev. Skoro polovica vseh mojstrov je imela prodajalnice v lopah na mostu pri Tranči, ki se ga je zato oprijelo ime „šuštarski“, čevljarjski most. Poleg cehovskih mojstrov je bilo konec 18. stoletja v Ljubljani in v bližnji okolici mnogo šušmarjev (kar 38). Cehovskim mojstrom so se

12. Čevljar na „šteri“, Gorenjsko, 1910.

veda odjedali naročila, zato so se večkrat pritoževali mestnemu magistratu. Pri večjih naročilih, ki so presejala zmogljivost posameznih zelo majhnih delavnic, se je večje število ljubljanskih čevljarjev združilo in prevzelo naročilo.

Leta 1807 je mariborska vojaška komisija razpisala dobavo čevljev za vojsko. Ljubljanski čevljarjski ceh je na ta razpis izjavil, da bi lahko izdelali na teden 100 parov čevljev in 5 parov škornjev. Če upoštevamo, da je imel ljubljanski čevljarjski ceh tedaj 30 mojstrov, ki so zaposlovali 40 pomočnikov, je razvidna majhna zmogljivost posamezne čevljarjske delavnice.

Leta 1870 pa je bilo v Ljubljani 71 mojstrov, na celem območju trgovske zbornice pa kar 451 čevljarjskih mojstrov.

V Središču ob Dravi so bili v letih 1813 do 1815 štirje čevljarji, ki so plačevali po 4 goldinarje davka. Središče je imelo močno kmečko zaledje. Obrtniki so zadovoljevali nujne potrebe okoliških kmečkih domačij. Posebno znan čizmar je bil Miklavž Primožič, ki je leta 1809 prevzel izdelavo obuvala za brambovce. Pri tem so mu pomagali čevljarji iz Obreža, Šalovec, Godeninec, iz Vinskega vrha, iz Krčevine, Brebrovnika, iz Loperšič in iz Žerovinec. Na Štajerskem so nekdanj točno razločevali čevljarje od čizmarjev. Čizmarji so izdelovali čizme — škornje, „šoštariji“ pa nizke čevlje.

V Ljutomeru je bilo leta 1859 vključenih v čevljarjski zadrugi 40 mojstrov, 55 pomočnikov in 36 vajencev.

Močno čevljarjsko središče je bilo tudi v Turnišču v Prekmurju. Mojstri so bili vključeni v čevljarjskem cehu. V pravilih so imeli določila za socialno pomoč ob bolezni ali smrti člana:

13. Kovača kujeta ob nakovalu, panjska končnica 1899.

„Ako bi koj detič betežen buduč na takvu siromaštvu doišel, da ne bi mogel potrebna sebi imeti, dužen ga je ceh pomoći, ako pak vumre, dužen ga je ceh svojim stroškom sprevoditi ij zakopati.“

Mnogi čevljarji so hodili delat čevlje k družinam na dom. Temu so rekli „v štero hoditi“. Izdelali so za vso družino potrebno obutev. Na svoje obhode so se napotili že novembra. Obiskovali so kmetije vso zimo. Take potovalne čevljarje so poznali na Gorenjskem, Dolenjskem in Štajerskem. V sedemdesetih letih 19. stoletja so hodili čevljarji „antverharji“ v štero v okoliških vaseh okrog Mengša. Najbolj znana sta bila čevljarja Štangar iz Loke in Tobijezov iz Mengša. Obisk obrtnika je pomenil velik praznik za vso hišo, posebno za otroke. Mojstru so vedno dobro postregli, kar Trdina takole ocenjuje „...če pride antverhar, se skuha kaj boljšega, a le zanj — k večemu še za gospodarja...“

V Jeruzalemskih goricaх se je „štera“ ohranila vse do sedemdesetih let 20. stoletja. Stari Graf, „šoštar“, je hodil po hišah popravljat čevlje, dokler ni obnemogel.

Dobro razvito usnjarstvo je dajalo ugodno surovinsko podlago za čevljarsko obrt v Trziču na Gorenjskem. Po ohranjeni cehovski knjigi tržiškega čevljarskega ceha lahko sledimo dogajanjem v obrtniškem življenju vse od leta 1752 do 1852. Prva desetletja zapisa sodijo v čas Marije Terezije, ki je odločno podpirala industrializacijo države, vabila tuje podjetnike v deželo, dajala privilegije in monopole, denarna posojila za ustanovitev tovarn do dejansko obrtne svobode, ko so v drugi polovici 19. stoletja rokodelske manufakture prehajale v mehanizirano industrijo. Obrtna svoboda se je dostikrat spremenila v brezobzirno konkurenco med mehanizirano industrijsko proizvodnjo in poklicnim rokodelstvom, ki je zaradi ročnega in počasnega dela zašlo v težak položaj.

V knjigi tržiškega čevljarskega ceha so zapisani mojstri, pomočniki in vajenci, ki so se izučili obrtni v okviru ceha. Pojavljajo se več desetletij ista imena, kar dokazuje, da se je obrt podedovala v rodu. Tako se je poklicno znanje nenehno izpopolnjevalo v družini, kar je vplivalo tudi na kakovost izdelkov. Leta 1844 sta na ljubljanski obrtniški razstavi dobila priznanje — pohvalno pismo — dva mojstra iz Trziča za svoje čevlje. Novice so ob dogodku takole zabeležile: „Komaj smo jenjali terziške mojstre hvaliti, moramo zopet dva roko-

delca iz Teržiča v misli vzeti, katerih blago je zavoljo majhne cene krog in krog znano; dva čevljarja sta namreč J. Megušar in M. Klopčauer, ktera veliko tavžent čevljev na leto prodasta; sam Klopčauer jih na leto čez 30.000 ženskih in otročjih čevljev izdelata, ktera cena je od 8 do 26 krajcarjev.“

Tudi, ko so bili cehi formalno ukinjeni, so še naprej imeli slovesnosti ob sprejemih vajenca med pomočnike ali pomočnika med mojstre in se udeleževali z banderom procesij o Telovem. Ohranjena obrtna spričevala dokazujejo, da so imeli v Trziču nedeljski ponavljalni pouk za rokodelske vajence na tržiški župnijski šoli. Leta 1881 pa so na pobudo čevljarške zadrug ustanovili v Trziču obrtno nadaljevalno šolo za vse obrtne stroke.

V prvi polovici 19. stoletja se je razvilo v Trziču po tedanjih oblastnih oznakah komercialno čevljarstvo. Ozek domači trg ni porabil vsega, kar so prizadevni čevljarji izdelali. Zato so nekateri podjetni mojstri poiskali kupce in naročila po vsej deželi in izven nje. Razširjeno tržišče je imelo vedno večje zahteve in potrebe. Tako so podjetniki založniki dajali v delo posameznim čevljarjem že ukrojeno obutev v dodelavo. Razvil se je nekakšen založniški sistem. Delo so dobili tudi tisti, ki niso imeli obrtnega lista za samostojno opravljanje poklica.

V drugi polovici 19. stoletja je obrtna svoboda omogočila številnim mojstrom, da so odprli svoje delavnice. Čevlje so delali tudi po okoliških vaseh, v Dupljah, Žiganji vasi in v Naklem.

Zlasti v Naklem so v začetku 19. stoletja začeli izdelovati značilne ženske visoke čevlje z zgornjim delom iz sukna.

Ta dejavnost se je razširila na mnoge sosednje vasi. Z izdelavo suknenih čevljev se je ukvarjalo 50 družin s svojimi člani. Ta dopolnilna dejavnost je mnogim prinašala zaslužek. Med njimi je bilo največ majhnih posestnikov. Nekateri so izdelovali čevlje skozi vse leto, drugi pa so se s čevljarstvom ukvarjali le pozimi, ko ni bilo dela na polju.

Na leto so izdelali po 40.000 parov čevljev v vrednosti 12.000 forintov. Po izdelke so hodili kupci tudi na dom, prodajali pa so jih največ na sejmiših po Gorenjskem. Ponje so prihajali tudi trgovci iz Ljubljane, nekaj pa so jih spravili v promet krošnjariji.

V sedemdesetih letih 19. stoletja je bilo v Trziču in v okoliških vaseh 53 čevljarških delavnic, kjer je bilo zaposlenih 480 čevljarjev. Na leto so izdelali do 896.000 parov čevljev, ki so jih prodajali na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, Hrvaškem, Ogrskem, po Avstriji in celo v Galicijo.

Konec 19. stoletja sta podjetnika Mally in Demberger komercialno povezala tržiške čevljarje na podlagi založništva. Čevljarjem so dajali prirezano in „štepano“ blago v izdelavo na domove. Za to podjetje je delalo doma 343 čevljarjev. Pri delu je navadno sodelovala vsa družina. Za dvanajst parov je zaslužil čevljar na domu 1 gelinar 45 krajcarjev. Čeprav zaslužek ni bil velik, so bili čevljarji zadovoljni, ker jim ni bilo potrebno skrbeti za naročila, niti se brigati za prodajo.

Tudi samostojni mojstri so v svojih delavnicah izdelovali čevlje za trgovce grosiste, ki so jim preskrbeli surovino in izrise za čevlje.

14. Terice pri teritvi lanu, Adlešiči 1913.

Železarstvo

Na Gorenjskem so bila najpomembnejša fužinarska središča v Železnikih, Kropi, Kamni gorici, v Bohinju, Stari fužini in Bohinjski Bistrici, v savski dolini pa na Javorniku, v Mojstrani in na Radovni. Njihovo železo je slovelo daleč po svetu. Razvoj železarstva je slonel na izrabi domače rude in kurivu — oglju iz domačih gozdov. Rudarstvo s fužinarstvom je bilo že od 16. stoletja tako pomembna gospodarska panoga, da so ji namenili posebno zakonodajo. Uvedli so rudarski red, ki je veljal za vso Kranjsko. Deželni knez je podeljeval rudarske pravice, dodeljeval rudišča in pravice do poseke lesa in kopišča za oglje. Rudarski zakoni so urejali tudi razmere med rudarskim delavstvom. Pri rudnikih se je namreč prvič v zgodovini zbiralo na stotine ljudi, ki so živeli samo od dela svojih rok. Pri gorenjskih fužinah sta se uveljavili dve obliki lastništva — individualno in skupinsko. Skupinske fužine so nastale v Železnikih, Kropi in v Kamni gorici, kjer so bili tudi najstarejši plavži. Vse fužinarske naprave — plavž, težko kladivo „norc“, veliki ogenj in cajnarica „mali ogenj“, so bile nedeljiva last fužinske skupnosti. Vsak deležnik je imel pravico uporabljati fužinske naprave, ko je prišel na vrsto. Osebna pravica deležnika je bila prenosna. Lastnik jo je lahko prodal, zastavil, zapustil dedičem ali dal hčerki za doto. Fužine v Stari fužini in na Javorniku pa so bile v osebni lasti. Rudo so kopali na Jelovici pri Dražgošah, v okolici Jamniškega in Lajškega vrha, pri Starem vrhu, pod Ratitovcem, pri Hotavljah in na Gostečem. Tudi v Trenti so kopali rudo. Tod so fužine dobivale les za pripravo oglja iz cesarskih gozdov. Železne palice iz Trente so bile poznane pri vseh primorskih kovačijah. Trentarsko železo pa zaradi prevelikih stroškov pri predelavi ni moglo tekmovati s koroškimi in kranjskimi železarji. Konec 18. stoletja je fužina v Trenti prenehala delati, prebivalci pa so rudniško kla-

divo zamenjali s pastirsko palico. Na Jelovici je rudarjenje doseglo izjemen obseg. V rudarskih knjigah je bilo do leta 1815. zabeleženo več kot 5000 rudarskih dovoljenj. Zato lahko sklepamo, da je bilo rudarjenje v fužinarskih krajih kar nekakšno poklicno delo podeželskega prebivalstva. Za rudarstvo so se mnogi odločali zaradi svoboščin in privilegijev, katerih so bili deležni fužinarski delavci. Oproščeni so bili tlačanskega dela in vojaščine, kar je bilo za takratne čase neprecenljiva vrednost. Čeprav je bilo delo naporno in zasluček večkrat boren, so te ugodnosti in olajšave odtehtale tlačanske obveznosti. V začetku 19. stoletja so v Železnikih še vedno uporabljali stare topilne peči „na volka“, čeprav so državne oblasti neprestano vztrajale, da bi jih predelali v plavže. Vendar so bili v Železnikih zadnji, ki so posodobili svoje peči. Odlašali so zato, ke so imeli še vedno dovolj oglja iz trdega lesa, ki pa je bilo najprimernejše za taljenje rude v starih pečeh. Šele v letu 1833. so stare peči zamenjali s plavžem, ki je deloval do konca 19. stoletja.

Poleg topilnih peči in plavža so imeli v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja tudi dve varilni peči, dva velika kladiva, 4–5 cajnaric in 110 kovaških ognjišč ali ješ.

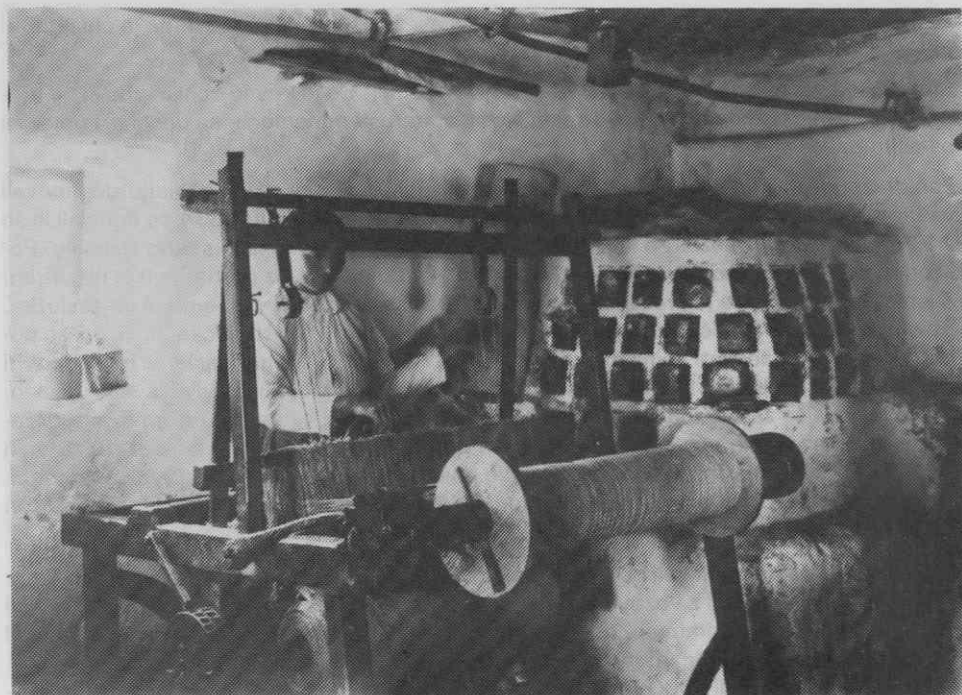
Sprva so kopali rudo v jamah blizu peči. Drobni bobovec in rdeči železovec so nabirali v razpokah, kotanjah in vrtačah. Rudo so zbirali predvsem poleti, v dolino pa so jo spravljali pozimi na saneh. Zaloge rude pa so se sčasoma zmanjševale. Zaslužek je bil vedno manjši, ker je bilo pridobivanje železa vedno dražje.

Za plavže v Železnikih so pridobivali rudo na „Zoku“, v okolici Dražgoš in na Kovaškem vrhu, kjer so odkrili najboljše rudišče. Domačini iz Železnikov so imeli v rudarskih knjigah vpisana številna rudna polja. Rudo so prodajali deležnikom plavžev. V posameznih jamah so rudo kopali v „kompanijah“ s tremi rudarji. Razvoj fužinarstva se je začel od vetrnih pečeh, ki so jih zgradili na gorskih pobočjih z močnim vetrom in preprihom. Nato so nastale preproste talilne peči „na volka“ in končno bolj izpopolnjene peči po breščanskem vzoru, ki so se najbolj uveljavile.

Oglarji so pravice do kopišč dobili v zakup od fužinarjev. Sčasoma so jih priposestvovali. Jožefinski odlok pa je odpravil služnostne pravice do gozdnih in rudnih posestev. Tedaj so nastale tudi težave v preskrbi oglja za fužine. Za poganjanje velikih kladiv in mehov so izkoriščali vodno energijo z zajezitvijo Sore. Med železnikarskim delavstvom je bila stroga delitev po delu, s tem pa tudi močno družbeno razlikovanje. Fužinski delavci se navadno niso družili s kovači-žebjarji. Zaslužek kovačev je bil manjši od zaslužka fužinskega delavca. Čeprav so fužine imele izgubo pri pridelovanju železa, jim je predelava železa v žeblice le prinašala dobiček.

V Železnikih so okoli leta 1830. pretopili okrog 800 ton železne rude — rjavi železovec v surovo železo ali grodelj. Za taljenje rude so porabili letno 50.000 mernikov oglja. Še več oglja kot plavži so porabili številni ognji in ognjišča v kovačnicah. Celotna poraba oglja v fužinah je znašala več kot 150.000 mernikov na leto. Za pridelavo oglja so porabili 600 sežnjev lesa na leto. Surovo železo so vroče kovali pod velikimi kladivi v kovno železo. Ohlajeno železo so ponovno segrevali v varilnih pečeh — presnovkah in ga skovali v kovno železo. Večje kose kovanega železa so ponovno segrevali in v cajnaricah tenili v tenke železne palice „šibike“. Iz njih so kovači žebjarji — „cvekarji“ izdelovali žeblice različnih vrst in velikosti.

Pri vsaki topilni peči ali plavžu, sta bila dva topilca rude — „plajerja“ in pomočnik „basavec“, ki je polnil peč z rudo. Razžarjeno železo sta ogomošter in udajavec vode pod velikimi kladivi prekovala v kovano železo. Kose kovanega železa „štange“ so v cajnaricah tenili v železne palice „cajne“.

15. Statve „krosna“, Bela krajina 1913.

Staršem so v kovačnicah pomagali tudi otroci. Navadno so že z desetimi leti hodili na delo v kovačnico. Kovačevi pomočniki so bili njegova žena in odraslejši otroci. V kovačnicah so delale kar cele žebbljarske družine. Navadno so kovale žene z možmi, brat s sestro, ali oče z najstarejšim sinom. Žebbljarji so delali po 10 ur na dan, navadno ponoči od desete ure zvečer do jutra. Živeli so v zelo utesnenih stanovanjskih razmerah. Po več družin se je stiskalo v enem samem stanovanjskem prostoru — hiši. Tako ni bilo nikdar miru za počitek. Težavno delo brez počitka so najbolj občutile žene s številnimi otroci in majhni otroci. Zato je veliko otrok pomrlo v prvih letih življenja. Težavno življenje žebbljarjev okoli leta 1895. pretresljivo opisuje v svojih spominih na otroška leta dr. Koblar, doma iz Železnikov:

„Svoje kovaško trpljenje so mati težko nosili, delali so preko svojih moči... Ko so nas otroke hoteli kaznovati, jim je omahnila roka, niso nas zmogli...“ Umrljivost otrok pa opisuje takole: „Materina in očetova bolehnost in slabost je vplivala tudi na otroke. Sestra Ančka, ki je prišla za menoj je kmalu umrla, ena sestra je bila rojena mrtva, najmlajša Tončka je tudi umrla čez leto...“

Zaslужek kovača-žebbljarja ni zadostoval niti za najbolj skromno prežvljanje. Jedli so le dvakrat na dan. Opoldne so jedli koruzni močnik, zvečer pa koruzne žgance. Kruha navadno ni bilo pri hiši. Meso in mesno juho pa so si privoščili le ob največjih praznikih. Tudi mleko je veljalo kot priboljšek.

Zaradi podhranjenosti, težkih delovnih pogojev in slabih stanovanjskih razmer, so odrasli zgodaj umirali — moški med 40 in 50 letom, ženske pa tudi dosti pred 40 letom. Do kon-

ca 18. stoletja so fužinarji zalagali svoje delavce z živežem. Leta 1789. pa je oblast prepovedala obračunavanje zaslužka z živežem.

Bratovske bolniške skladnice v Železnikih niso poznali. Če je kovač-žebjar zbolel, je breme preživljanja padlo na ženo in otroke. Ko so v starosti obnemogli, so dostikrat prijeli za beraško palico.

Zaradi izgub pri pridelovanju železa so železnikarski fužinarji v 19. stoletju dokupovali vedno več surovega železa drugod — največ na Koroškem. V letu 1834 so pridelali le še 240 ton surovega železa. Po letu 1805. se je sicer stanje v rudnikih stalno slabšalo. Posebno francoske vojne so vznemirile ves kupčijski promet. Izvoz proti morju je bil oviran. Z zmanjšanjem izvoza je presahnil gorenjskim fužinarjem najbolj pomemben vir zaslužka. Število kupcev se je občutno zmanjšalo. Domači trg ni dajal dosti dobička. Fužinarji so poleg tega morali plačevati vojne davke. Po letu 1820. so skušale gorenjske fužine obnoviti trgovske zveze z Italijo. Posebnih uspehov ni bilo. Začelo se je uveljavljati švedsko jeklo, ki je bilo cenejše zaradi sodobnejšega načina pridobivanja. Jožefinske reforme so tudi zelo spremenile pogoje razvoja železarstva pri nas. Fužine so prešle pod nadzor državnih oblasti. Koncesije za fužine in rudnike pa je podeljevala deželna vlada. Brez konkurence so bile kranjske fužine edino v žebjarstvu. Na leto je Kranjska nakovala 450 do 560 ton žebeljev in zaslužila od 150.000 do 200.000 goldinarjev.

Železnikarski žebliji so sloveli po svoji kakovosti. Izvažali so jih največ v Italijo preko Trsta in Reke. Tja so jih vozili z vozovi. Na Hrvaško, v Banat in v Bosno pa so jih plovili po Savi do Zagreba, Siska in Zemuna. Žeblje so razpošiljali v lesenih sodčkih, katere so izdelovali kmetje in sodarji na Rudnem in v Češnjici. Sodček žebeljev je tehtal 150 funtov (90 kg). Leta 1834. so nakovali 4000 sodčkov žebeljev. Železnikarski žebjar je s pomočnikom skoval dnevno 1000 žebeljev — zato so mu rekli „tavžentar“. Po tem nazivu so hrepenli vsi pomočniki. Vendar je bilo število mojstrov omejeno. Pri kovanju so fužinarji svojim mojstrom priznali „upadek“. Tega so lahko prodali. Iz 13 funtov železa so skovali 10 funtov žebeljev. Iz ostankov železa so skovali žeblje in jih prodajali na domačih sejmih ali pa „pošterovcem“ v bližnji okolici, v Škofji Loki in Kranju. V Železnikih je bilo letno 5 sejmov, ki so bili vedno dobro založeni z žebliji. Ljubljanski in kranjski trgovci so prinašali na sejme mlevske izdelke in jih zamenjevali za žeblje.

Bohinjski žebjarji so višek žebeljev tudi prodajali pošterovcem, podkovskim kovačem in izdelovalcem cokol.

Življenje in delo kovačev v Kropi je bilo podobno življenju kovačev v Železnikih. Po tri družine so stanovale v enem prostoru. Pravico so imeli edino do mize, ob kateri so jedli svoj kruh. Kovaška družina se je zato tudi imenovala „kruh“. Pozimi so se grele tri družine pri peči — „trije kruhi na eni peči“. Kroparski kovači so delali tudi po 16 ur na dan — od štirih zjutraj do pozne noči. Dostikrat so kuhali borno kosilo kar na ognjišču v vigenjcu. Tudi v Kropi so bile fužine last deležnikov. Leta 1815. so postavili sodobno odtočno peč. Tedaj so doma predelali 2320 centov surovega železa, od drugod pa so ga dobili še toliko. Izdelkov so izvozili za 100.000 goldinarjev, na domačem trgu pa so jih prodali za 17.000 goldinarjev.

Na fužinah je tedaj delalo 21 delavcev, 136 žebjarjev, 108 rudarjev, 130 oglarjev in drvarjev ter 11 voznikov.

Žebjarjem so kovno železo preskrbeli deležniki. Oglje pa so imeli na svoj račun. Plačali so jih po teži izdelkov. Z založništvom so se začeli ukvarjati tudi premožnejši trgovci. Kovačem so prinašali grodelj in kovno železo, od njih pa odkupovali žeblje.

16. Škofjeločanka s platnom, 1838.

Kroparske fužine niso prinašale posebnega dobička. Vse je slonelo na izkoriščanju žebbljarjev, ki so ob strašnem garanju največkrat še stradali.

V Kamni gorici je bilo leta 1870. še 37 žebbljarskih kovačij, kovalo je 382 kovačev, ki so na leto skovali 11.130 centov žebbljev. Svojega železa so tedaj pridelali še 4370 centov in 5000 centov vlečenega železa. Leta 1883. pa je plavž v Kamni gorici ugasnil.

Tudi Tržič je bil pomembno fužinarsko središče. Tržiško železarstvo in kovaštvo je izrabljalo ugodno vodno moč za pogon velikih kladiv in mehov. Tržiški kovači so osvojili posebno tehniko presnanja in kovanja. Jeklo so tudi izvažali. Od kovanja žebbljev so prešli na izdelovanje orodja — kos in srpov. Jeklo za kose in srpe so sami snopali. V začetku 19. stoletja je bilo v Tržiču 13 kovaških mojstrov in 42 kovačev, ki so izdelali 16.000 romanskih kos, 18.000 hrvaških, 9200 furlanskih in 17.000 domačih ter 8200 srpov. Orodni kovači so skovali še 12.000 sekir, 4000 lopat in vil ter 600 pluznih želez.

V delavnicah je bilo 27 talilnih ognjev in 21 vodnih kladiv — repačev. Vse do 1870. leta so jeklarne uspešno delovale. Najbolj dejavna je bila fužina Germovka, ki so jo lastniki 1873. leta prodali Kranjski industrijski družbi.

Odkritja sodobnejšega pridobivanja železa in jekla sredi 18. stoletja, posebej pa po francoskih vojnah, so povzročila v železarstvu velike spremembe, ki so na slovenskem vedno bolj ogrožale delovanje fužin. Na zastarelih napravah ni bilo mogoče gospodarno pridobivati železa. Tuje železo je bilo veliko cenejše, posebno jeklo, ki so ga predelovali po sodobnih postopkih.

Od sredine 18. stoletja je gorenjsko fužinarstvo prehajalo v posest dveh fužinarskih družin — Ruardov in Zoisov, ki sta celo stoletje vodili gorenjsko fužinarstvo. Zoisi so imeli

fužine na Javorniku, v Radovni, Bohinjski Bistrici, na Stari fužini, v Mojtigrani in v Mislinjah.

Da bi ustavili nazadovanje gorenjskega železarstva so v Bohinjski Bistrici leta 1791. postavili nov plavž, ki je iz rude pridobil več železa in porabil znatno manj goriva. Ob prehodu v 19. stoletje so v Stari Fužini pridelali 3200 centov grodlja, ki so ga vsega predelali v kovno železo, v Bohinjski Bistrici pa so skovali 438 sodčkov žebeljev. Od vseh Zoisovih fužin so imele najmočnejšo pogonsko energijo fužine na Radovni. Tu so delale tri presnovke, ki so pridelovale kakovostno jeklo. Zaposlovale so 30 kovačev in 100 oglarjev ter drvarjev. Železarstvo je pritegnilo zanimanje naravoslovca Hacqueta. Preučeval je gorenjske fužine, pridobivanje rud, predelavo grodlja in delovne naprave. Kritično je presodil vse pomanjkljivosti fužin, predvsem pa premajhno izdatnost rude — surovine za pridobivanje železa.

Z železarno na Savi je Ruard prevzel najbogatejše rudnike železove rude. Tako je pridobil z najmanjšimi stroški največje količine železa. Prodajal je grodelj in surovo jeklo drugim slovenskim fužinam.

Zoisove in Ruardove fužine za jeklo so pokazale še največ elementov kapitalističnega gospodarjenja v podjetju in s podjetjem.

Na Dolenjskem je v Dvoru pri Žužemberku leta 1799. zagorel plavž za surovo železo. Na Dvoru je delalo 10 ognjev in 7 kladiv. Po odpravi Ilirskih provinc je sledilo hudo nazadovanje železarstva. Tedaj so zelo zmanjšali pridelavo železa s prejšnjih 493 na 143 ton. Zavedli so se usodne konkurence švedskega in angleškega jekla. Zato so po letu 1830. spremenili fužino v železolivarno.

V 18. stoletju je delovala fužina v Zagradcu, ki je leta 1800 še povečala svoje zmogljivosti s 16 na 32 panjev in 12 kovaških ognjev.

Od konca 18. stoletja je delala tudi v Vitanju majhna fužina. Postavili so jo 1788. leta. V bližini Vitanja so imeli odkope železove rude. Sredi 19. stoletja je imela fužina dva talična ognja — po eden za železo in jeklo, dve veliki kladivi in dva ognja za tezanje. Iz pridobljenega jekla so kovali kose, srpe in drugo kmetijsko orodje. Preostali del železove rude so vozili v fužino v Mislinjah. Poleg oglja so za taljenje rude v plavžu uporabljali črni premog, ki so ga kopali na Fužinah in ob sotočju Hudinje in Hočne. Ko so bile zaloge rude okoli leta 1870. izčrpane, je plavž prenehal delovati. Ostala je še tovarna kos, ki je dobivala surovo železo iz Guštanja (Ravne na Koroškem). Fužine so zaposlovale delavce tudi iz bolj oddaljenih krajev. Delali so po 12 ur dnevno, z enournim počitkom za kosilo in malico. Hrano so nosili s seboj (črno kavo in kruh), ali pa so jim jo prinašali svojci (žgance, fižol, krompir, repač).

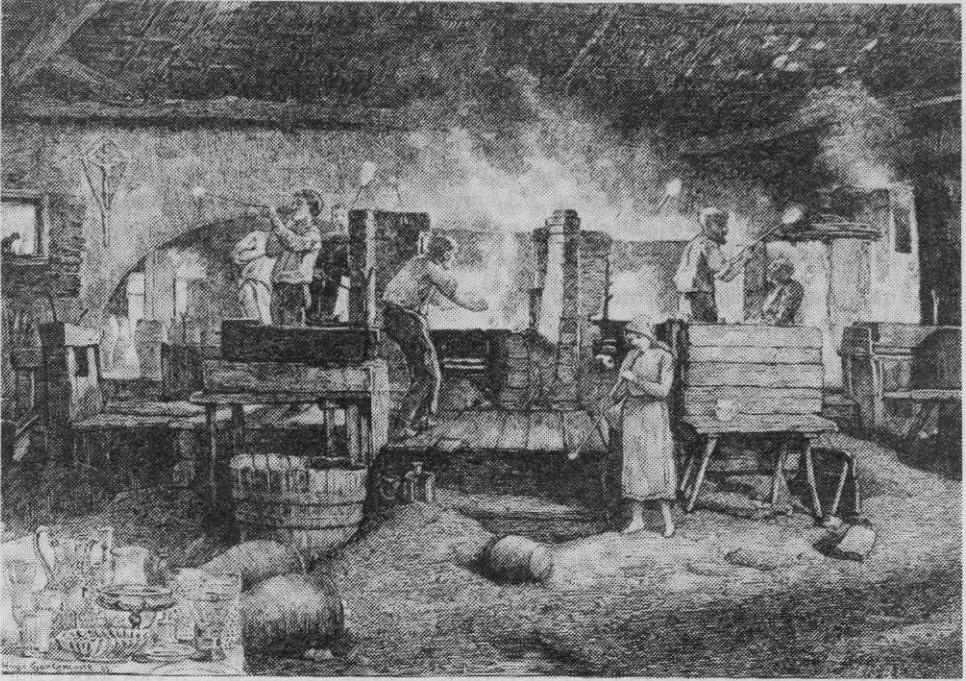
V Prevaljah so v prvi polovici 19. stoletja ustanovili železarno. V njej so postavili eno od prvih pudlovk v srednji Evropi. V plavžih so kurili oglje, šoto in les.

V Muti je bilo središče orodne kovaške obrti. Pri oblikovanju so uporabljali vodno kladivo „repač“.

V fužinarskih obratih v Črni, Mežici in v Guštanju je bilo leta 1830. zaposlenih že 200 delavcev, ki so izdelovali žebelje, žico in jeklo za orodje.

Leta 1881. so na Ravnah zgradili martinovko in izboljšali opremo. Izdelovali so kovano orodje za izvoz, pa tudi municijo za avstrijsko vojsko.

V letih od 1805 do 1812 je delovala železarna v Oplotnici, ki je izdelovala vse vrste sekir,

17. Pohorski „glažutarji“, Monarchie 1891.

lopate in pluge. Izvažali so jih na Hrvaško in na Madžarsko. Prenehala je z delom zaradi predragega kuriva.

Železarna v Štorah je nastala leta 1851. na osnovah domačega kovaštva. Za kurjavo je izrabljala domači premog. S sodobno martinarno in valjarno je šla v korak s takrat vodilnimi evropskimi železarnami. Južna železnica pa je še pospeševala njeno dejavnost.

Sitarstvo

Sitarstvo je zelo stara tkalska dejavnost, ki je bila najbolj znana v vaseh med Kranjem in Škofjo Loko: v Stražišču, v Bitnjah, Šutni in Dorfarjih. Izpričujejo jo številne listine. Mestni in okoliški sitarji so bili povezani s tkalci vred v cehovsko organizacijo v Kranju. Sitarstvo omenja tudi Valvasor: „Bitnje so največja vas na Kranjskem, kjer so povečini naseljeni sitarji, ki izdelujejo sita iz konjske žime...“

Sredi 18. stoletja pa je bilo sitarstvo že izrazito založniška domača obrt, ki sta jo obvladovala dva vodilna trgovca s siti, Jenko in Demšar iz Škofje Loke. Merkantilistična politika je založništvo pospeševala. V okolici Kranja so se kmalu izoblikovala prava kapitalistična sitarska podjetja z vsemi značilnostmi. Določen trgovec je zalagal sitarje z žimo ter prevzemal izdelana sita. Brata Demšar sta si edina v škofjeloški okolici pridobila od dunajskega urada za pospeševanje industrije in obrti vasi Bitnje in Stražišče kot redna delavska di-

strikta za žimarsko manufakturo. Tamkajšnji sitarji niso smeli odslej za nikogar drugega delati, nikomur ni bilo dovoljeno njima odjemati delavce.

V začetku 19. stoletja so se pojavili še številni drugi podjetniki, ki so s svojim kapitalom spravili večino sitarjev v založniško obliko gospodarske povezave in odvisnosti. Sitarji so bili povečini kajzarji in gostači. Bili so tako revni, da niso zmogli sami kupiti žime. Založnik jim je oddajal žimo na kredit, obračunavali pa so delo od posameznega sita. Pri vsakem obračunu je podjetnik sitarju odtegnil 2/3 vrednosti za naprej posojeno žimo. Za delo je dobil plačano le 1/3 in tako je bil sitar kar naprej zavezan. Založnik je vedno imel veliko korist na račun slabo plačanega dela sitarjev.

Sita so izvažali v Italijo, Levanto, Francijo, Španijo, v Gibraltar, Parmo, Piemont, Sinigaglio in na Nizozemsko.

Sita so najprej izdelovali iz domače žime, ko pa se je proizvodnja sit povečevala, so jo uvažali iz Rusije, Ogrske, Poljske in Bavarske. Ruska mesta Peterburg, Nižji Novgorod in Arhangelsk so bila znana po trgovini z žimo. Zlasti v prvi polovici 19. stoletja so dobivali posebno dolgo belo in črno žimo iz Rusije.

Izmed vseh dežel avstroogrske monarhije je bilo sitarstvo najbolj pomembno in razvito prav na nekdanjem Kranjskem. Prištevali so ga med naše najstarejše manufakture.

V prvi polovici 19. stoletja je bilo gorenjsko sitarstvo na svetovnem trgu vodilno in brez tekmeca. Obdobje največjega razmaha sitarske obrti je trajalo vse do leta 1875, ko je proizvodnja nenehno rasla.

Po poročilih obrtne zbornice za Kranjsko je v letu 1844 v vseh sitarskih vaseh 1.137 sitarjev v 176 družinah in na 427 statvah izdelalo različnih sit v vrednosti 120.000 goldinarjev, v letu 1870 pa je 2.000 sitarjev ustvarilo prometa za 250.000 goldinarjev. Porabili so več kot 1.000 centov žime. V letu 1875 se je samo v Stražišču pri Kranju preživljalo s sitarsko obrtjo 105 družin. Sita so tkali na 282 statvah, sodelovalo pa je skupaj 739 družinskih članov. V Bitnjah pa je sitarstvo dajalo kruh 50 družinam z 263 člani, ki so tkali na 103 statvah. Na Šmarjetni gori je imelo 12 družin 25 statev, pri izdelavi sit je sodelovalo 71 ljudi, na Gorenji Savi pa je v 9 družinah delalo na 17 statvah 64 družinskih članov.

Pri tkanju sit in pripravah je navadno sodelovala vsa družina.

Delovni postopek je zajemal dvoje opravil, pripravo žime in tkanje. Žimo so najprej dobro oprali na Savi. Osušili so jo poleti na soncu, pozimi v domačih pečeh. Žimo za sita boljše kakovosti so sušili na zraku v sušilnici pod streho. Suho žimo so mikali na železnih grebenih in jo namakali v petroleju. Zmikano žimo so ženske „ravnalke“ lepo poravnale. Sledilo je barvanje. Do konca 18. stoletja so barvali tkalci sami. Podjetniki so dajali žimo v barvanje tudi v Trzič, kjer so uporabljali rdeči les za barvilo. Po letu 1820 se je barvarstvo tehnično izpopolnilo, tako so v tovarni barvali žimo za to izurjeni barvarji. Žimo so barvali črno, rumeno, oranžno in rdeče. Založniki so dajali sitarjem žimo v „butarcah“, ki so imele štiri snope ali „knofe“.

Zasnovo za tkanje so urejali, „navlačevali“ skozi greben na ničalniku na posebni napravi „kozlu“. Gostota grebena je določevala gostoto tkanega sita. Zasnovo so prenesli na statve. Navlačevala so navadno ženske, tkali pa so moški. V 19. stoletju je bil pomemben sitarski industrialec Anton Globočnik, ki je dobil na ljubljanski obrtni razstavi leta 1844 srebrno svetinjo za žimnata sita. Drugi podjetniki pa so prejeli pohvalna pisma prav tako za žimnata sita. Sredi druge polovice 19. stoletja se je število statev skoraj podvojilo. Tedaj je bilo v pogonu 700 statev, na njih je delalo 900 delavcev in delavk ter 600 otrok. V

osemdesetih letih 19. stoletja je za pet podjetnikov delalo še vedno 680 odraslih in 300 otrok, ki so tkali na 540 statvah.

Položaj sitarjev se je zelo zaostrial v času gospodarske krize v sedemdesetih letih. Hud udarec sitarstvu je zadala uvozna carina v Belgijo in Francijo, kamor so dosti prodajali. Vse težave so seveda šle na račun sitarjev. Zaslugek se je še zmanjševal. Hkrati so se začela pojavljati na svetovnem tržišču žičnata sita, kar je pomenilo omejevanje proizvodnje in odpuščanje sitarjev. Prava kriza je nastopila ob prelomu stoletja. Da bi zavarovali sitarje in jim nudili nove možnosti zaposlitve, so ustanovili v začetku 20. stoletja sitarsko in žimarsko zadrugo, ki je skrbela za ugoden nakup surovine in posredovala prodajo izdelkov.

Viri in literatura

1. Rudolf Andrejka, Najstarejše ljubljanske industrije, Kronika, I, 1–2, Ljubljana 1934.
2. Rudolf Andrejka, Kropa in Kamna gorica, Ljubljana 1924.
3. Rudolf Andrejka, Mladostni spomini, Ljubljana 1934.
4. Angelos Baš, Oblačilna kultura na Slovenskem, Ljubljana 1987.
5. Franjo Baš, Cehovsko tkalstvo v Dravski dolini, SE III–IV, Ljubljana 1951.
6. Franjo Baš, Doneski k zgodovini Gornjegrajskega, ČZN XXXIII, Maribor 1938.
7. Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Krain zu Laibach für Jahre 1852, 1853, 1860, 1870, 1875, 1880.
8. Bericht über Industrie — Ausstellung zu Klagenfurt 1838, Grätz 1841, Laibach 1844.
9. Ljudmila Bras, Lončarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1968.
10. Ljudmila Bras, Pletarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1973.
11. Ljudmila Bras, Lesne obrti na Slovenskem, Ljubljana 1979.
12. Ljudmila Bras, Izumrle panoge domače obrti, katalog ob III. razstavi obrti v Slovenjgradcu, Ljubljana 1980.
13. Ljudmila Bras, Obrt, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980.
14. Janez Bogataj, Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke, Novo mesto 1982.
15. Ferdo Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972.
16. Anton Funtek, Obrtno spise, Celje 1891.
17. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970.
18. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980.
19. Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 2, Ljubljana 1974.
20. Heimarbeit in Österreich (Kärnten, Steiermark, Krain) III, Wien 1901.
21. Hermann, Reisen durch Oesterreich, Steiermark, Kärnten, Krain II, 1781.
22. Hermann, Abriss der physikalischen Beschaffenheit der Österreichischen Staaten und des gegenwärtigen Zustandes der Landwirthschaft, Gewerbe, Manufakturen, Fabriken und der Handlung in denselben, 1782.
23. Marija Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958.
24. Janko Jovan, Domače obrti na Kranjskem, Dom in svet, 1903–1906.
25. Jože Karlovšek, Lončarstvo na Slovenskem, SE III–IV, 1951.
26. Katarina Kobe-Arzenšek, Sitarstvo na Gorenjskem, Ljubljana 1967.
27. Anton Koblar, Zgodovina železarstva na Kranjskem, LMS, 1892.
28. France Koblar, Moj obračun, Ljubljana 1976.

29. Janez Kos, Podoba mesta Loža v prvih desetletjih 19. stoletja, Notranjski listi I, Stari trg pri Ložu 1977.
30. France Kotnik, Slovenske starosvetnosti, Ljubljana 1943.
31. Fran Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910.
32. Niko Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848 Götha 1842, Ljubljana 1989.
33. Krnel-Šmitek, Kruh in politika, Ljubljana 1987.
34. R. Kyovsky, Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in v Železnikih proti koncu 19. stoletja, Kronika za krajevno zgodovino I, Ljubljana 1953.
35. Rajko Ložar, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944.
36. Rajko Ložar, Ljudska obrt in trgovina na Slovenskem, Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959.
37. Anton Melik, Slovenija 1/2, Ljubljana 1936.
38. Anton Melik, Mlini na Slovenskem, Geografski vestnik XXV, Ljubljana 1953.
39. Ivan Mohorič, Problematika domače obrti v zadnjem stoletju, SE III—IV, Ljubljana 1951.
40. Ivan Mohorič, Zgodovina obrti in industrije v Trziču I—III, Ljubljana 1965.
41. Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, I—II, Ljubljana 1970.
42. Monarchie im Wort und Bild, Kärnten und Krain, Wien 1891.
43. Anton Mrkun, Platnarstvo v Dobropoljski dolini, Etnolog XIII, Ljubljana 1940.
44. Anton Mrkun, Obrti in trgovina velikolaškega okraja, Ljubljana 1943.
45. Vilko Novak, Lončarstvo v Prekmurju, SE III—IV, Ljubljana 1951.
46. Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960.
47. Vilko Novak, Lan in njegovi izdelki v Slovenski krajini, ČZN, Maribor 1936.
48. Boris Orel, Domača delavnost in obrt v etnografiji, SE III—IV, Ljubljana 1951.
49. Boris Orel, Piparstvo na Gorjušah v Bohinju, SE III—IV, Ljubljana 1951.
50. Boris Orel, O izdelovanju živinskih zvoncev v okolici Gorjan pri Bledu, SE III—IV, Ljubljana 1951.
51. Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, I—II, Celje 1974.
52. Božo Otorepec, Grb in pečat mesta Loža, Notranjski listi I, Stari trg pri Ložu 1977.
53. Božo Račič, Domače tkalstvo v Beli krajini, SE III—IV, Ljubljana 1951.
54. Joža Rus, Suha roba ali ribniški mali človek, Ljubljana 1941.
55. Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega.
56. Slokar-Valenčič, Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, Ljubljana 1977.
57. Matej Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, rokopis, Ljutomer 1896.
58. Meta Sterle, Glavnikarstvo od srede 18. stoletja do sredine 19. stoletja na Loškem, Loški razgledi XXIII, 1976.
59. Meta Sterle, Barvarska obrt od srede 18. stoletja do začetka 20. stoletja, Loški razgledi XXVI, 1979.
60. Albert Struna, Vodni pogoni na Slovenskem, Ljubljana 1955.
61. Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem, Maribor 1984.
62. Janez Trdina, Spomini starega Mengšana, Zbrano delo, 2, Ljubljana 1948.
63. Janez Trdina, Podobe prednikov, 1—3, Ljubljana 1987.
64. Janko Trošt, Ribniška suha roba v lesni domači obrti, SE III—IV Ljubljana 1951.
65. Janko Trošt, Idrija — naše najstarejše rudarsko mesto, Idrija 1953.
66. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, II, 1689.
67. Marija Verbič, Železarstvo in žebeljarstvo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja, Zbornik Selške doline, 1973.

68. Josip Vošnjak, Poročilo o kmetijski anketi, Ljubljana 1894.
69. Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982.
70. Ivan Vrhovec, Zgodovinski pregled kranjskega trgovstva in obrti, LMS, Ljubljana 1883.
71. Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979.
72. Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1982.
73. Josip Žontar, Platnarstvo in sitarstvo v loškem gospostvu v 18. stoletju, Loški razgledi III, 1956.
74. Josip Žontar, Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, Ljubljana 1957.
75. Niko Žumer, Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva, Zbornik Selške doline, 1973.

Summary

The paper comprises economic activities with a special regard to specific and principal branches of economy from the end of the 18th century until the end of the 19th century. Above all it follows the movements which brought about fatal changes in individual crafts, among other things in home-spun linen production, cloth trade and silk manufacture which have begun to be replaced by the cotton-based textile industry from the middle of the 19th century on.

A thorough housing reform at the end of the 19th century caused a strong decline in pottery. Open hearths were gradually replaced by stoves, earthenware by iron pots and enamel sheet-metal dishes which have begun to be manufactured by the vessel factory in Celje in 1884.

Workers in the 19th century iron-works produced steel, nails and iron implements. Strong centers of iron industry formed in individual parts of Slovenia, especially in Upper Carniola and Styria.

The work of blacksmiths, whether they made tools, horse-shoes or wagon parts, remained almost unchanged throughout the 19th century. Leather-trade and shoemaking gradually acquired the characteristic features of an industry. Smaller leather workshops either vanished or grew into strong industries (such as the ones at Vrhnika or Šoštanj). Millers installed large roller-mills propelled by steam and later by electricity. The number of river mills therefore began to decline at the end of the 19th century, and large roller-mills acquired the characteristics of food industry.

Wood trade with all its numerous branches remained equally active throughout the 19th century and with no reductions. The only change were the new iron and tin rings which replaced wooden ones on vessels at the end of the previous century. The production of wood rings which had been an important branch of wood trade in the Notranjska region thus started to deteriorate quite visibly.

Cartwright's trade was an important part of wood trade in the 19th century. Cartwrights made all kinds of waggons, sleds and, above all, special waggons for heavy loads called „parizer“ which were used for long-distance transport, local transportation and for agricultural needs. After 1848 and especially after 1857 when a railroad connection between Vienna and Trieste began to operate, wagons as a hitherto the only impor-

